

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/katona-andras-nemetorszag-a-magyar-kozoktatásban-03-02-15/>

Katona András

Németország a magyar közoktatásban¹

Örvendetes kezdeményezésnek lehetünk részesei ennek a tanulmánynak az elkészítésével. A Goethe Intézet arra kérte fel e munka íróját, hogy a fenti címmel készítsen összegzést arról, hogy Németország és a németek mennyire vannak jelen a magyar közoktatásban, elemezve a történelemtankönyveket, a különböző tantervi és közoktatási dokumentumokat (Nemzeti alaptanterv és kerettantervek, érettségi követelmények).

A magyar közoktatás a némethez képest centralizáltabb, ami azt jelenti, hogy országosan érvényes tantervek, tankönyvek vannak, a német tartományi szintű szabályozáshoz képest. Ez némiképp megkönnyíti a vizsgálódást, ugyanakkor nálunk is rendkívül színes tankönyv- és taneszközpiac van, ami azt jelenti, hogy csak történelemből 7 általános iskolai² és ugyanennyi középiskolai³ tankönyvsorozatot kellett átvizsgálni. Hogy némiképp egyszerűsítsük az elemzés hivatkozásait, mindezekből a két-két leggyakrabban használt könyvsorozatra⁴ koncentráljuk megállapításaink zömét.

E munka hármass célkitűzésnek kíván megfelelni. Alapvetően azt vizsgálja, hogy *Németország* (a történelmi birodalmak, majd az 1945 utáni két, majd újraegyesített ország) *történelme* hogyan jelenik meg a magyar közoktatás alsó- és középfokának tanításában; de kitér arra is, hogy a német politikai, gazdasági, kulturális, tudományos, vallási és egyéb hatások hogyan érvényesültek a különböző történelmi korokban, főleg a *német-magyar kapcsolatok* vonatkozásában. Annyiban térünk el a szokásos szövegelemzésektől, hogy megállapításaink kapcsán maximálisan figyelembe vesszük és elemezzük a tankönyvek kép- és térképanyagát, mellékleteit (pl. Kislexikon, Időrendi tábla) is. Hivatkozásainkat a szöveg folyamatos olvashatósága érdekében lábjegyzetek formájában tesszük meg.

Kevésbé részletesen azt kutatja a tantervek⁵ alapján, hogy *Németország*, német hírességek, találmányok, irányzatok stb. hogyan jelenik/jelennek meg a történelem mellett *más iskolai tantárgyak anyagában*, különösen a művészeti tárgyak és a természettudományok vonatkozásában.

I. Németország történelme és a német-magyar kapcsolatok története a magyar iskolai tankönyvekben

Ebben a legterjedelmesebb fejezetben történészként és tanárként azt kívánom bemutatni, hogy:

- a) a négyéves általános iskolai és négyéves középiskolai (gimnázium és szakközépiskola) történelemtanításunk egyetemes történelmi fejezeteiben mennyiben jelenik meg Németország (Német-római Birodalom, Poroszország, Német Császárság, a weimari Német Köztársaság, a Harmadik Birodalom, a megszállt Németország, az NSZK és NDK, az újraegyesült Német Szövetségi Köztársaság) történelme;
- b) a magyar történelem fejezetekben mennyiben jelennek meg a német állammal való politikai, katonai, gazdasági, kulturális, tudományos-műszaki kapcsolatok, és hogyan alakul a Magyarországon (és a közép-európai térségben) élő németajkúak (szászok, svábok) sorsa.

a) Németország története mint egyetemes történeti tananyag

Őskor: Valamennyi tankönyvünk megemlíti a *neander-völgyi ősembert*, melynek leleteit a Mettmann városa mellett találták meg. Ezt, továbbá a *jéghegység Alsó-Szászországig* való kiterjedését a különböző tankönyvi térképek mutatják, de tételesen természetesen nem jelzik.

Ókor: Az első *germán törzsek* a magyar történelemtankönyvekben a népvándorlás kapcsán jelennek meg, eredetükről azonban nem sok szó esik. Csupán annyi, hogy „*az Északi-tenger és a Balti-tenger vidékén élő népek a Krisztus előtti 2. évezredben*”, melyek „*innen húzódtak a mai Németország területére, a Rajna és a Duna folyók vidékére. [...] Sokat harcoltak a rómaiakkal – váltakozó sikerrel. Julius Caesar és Tacitus is írt róluk. A germán nyelvek közé tartozik ma például az angol, a német, a svéd és a dán nyelv.*”⁶

Azt is megemlíti tankönyveink egy része, hogy „*egy Rómát szolgáló germán vezér, Odoaker lemondatta trónjáról az utolsó császárt, Romulus Augustulust.*”⁷ Minden tankönyv kitér arra, hogy előtte a Nyugatrómai Birodalom nem tudta megakadályozni a germán népek beözönlését, ami a nagy ókori birodalom felbomlásának egyik fő oka lett. Az a különböző Római Birodalmat ábrázoló tankönyvi térképekről, de főleg iskolai atlaszokból⁸ többnyire leolvasható, hogy a későbbi *német területeken lévő provinciák*: Germania-Superior (Felső-Germánia), Germania Interior (Alsó-Germánia) és Raetia voltak. Az is látható a térképeken, hogy a mai Németország Rajnától a Dunáig terjedő területe kívül maradt a Római Birodalmon, és főleg innen mérték csapásaikat elsősorban a nyugati germán népek (alemannok, frankok, szászok, frízek, thüringek) a III. századtól a Római Birodalom belsejére, egészen annak központjának időleges elfoglalásáig.

Középkor: A germán népek közül kiemelkedő *frankok* a Nyugatrómai Birodalom felbomlása után a Rajnától a Loire-ig megszállták a hajdani Galliát, majd a kereszténységet felvéve *egyesítették a germán törzseket*, és a még római kézben lévő területeket. A Frank Birodalom Nagy Károly idején érte el a legnagyobb kiterjedését, melynek központja a nyugat-németországi Aachenben volt. Az általános iskolai tankönyvekben képek található az aacheni dóm belsejéről, továbbá Nagy Károly megkoronázásáról⁹, valamint az aacheni palotakápolnáról¹⁰, sőt az egyik középkorú könyvben¹¹ a németországi Corvey kolostoráról is, mint a Karoling-kor egyik kiemelkedő alkotásáról.

A *Frank Birodalom felosztását* (Verduni szerződés, 843) követően nem kis mértékben a külső (viking, de főleg magyar) támadások hatására a Keleti Frank Királyságból és hajdani birodalom középső területeiből (Lotaringia, Burgundia, Lombardia) 962-ben létrejött a *Német-római Császárság*. A tankönyvek a térképi részletesezen túl megemlítik az új birodalom alapítójának, I. (Nagy) Ottó császárnak a nevét is, aki a Karolingok kihalását követően a Keleti Frank Királyságban hatalomra kerülő Szász dinasztia alapítójának, I. (Madarász) Henriknek a fia volt.¹² Az egyik középkorú könyv¹³ megemlíti a Quedlinburgban tartott birodalmi gyűlést is, melyen hódoltak Ottó előtt az új keleti államok követei – köztük a magyarok – is.

Minden tankönyv (bár jellemzően a magyar történeti fejezetekben) kitér a kalandozó magyarok 955-ben *Augsburgnál* elszenvedett katasztrofális vereségére, a középkorúak a 933-as *Merseburgnál* vesztett csatára is. Utóbbi győztese még I. (Madarász) Henrik volt. Utóbbi események gazdagon dokumentáltak is, hisz mondák fűződnek hozzá. (Pl. Képes Krónika szövege és iniciáléi az augsburgi ütközetről.)

Elégé gazdag a magyar történelemtankönyvek egyetemes történeti anyaga a *Német-római Császárság* vonatkozásában. Ennek oka nem csupán a szoros német-magyar történelmi kapcsolat, hanem főként az, hogy a birodalom egyik meghatározója a középkori európai történelemnek. Az egyik eseménysorozat az ún. *invesztitúraharc*¹⁴, azaz a *pápaság és császárság küzdelme* volt, melyről tankönyvi leckék szólnak, főleg a középkorú tankönyvekben. A pápaválasztás jogáért folyó küzdelemnek fontos eseménye volt a *IV. Henrik császár ún. Canossa-járása VII. Gergely pápánál*, melynek képi ábrázolásai is vannak a tankönyvekben¹⁵. Az egyik általános iskolai tankönyv¹⁶ a német-római császárok

koronájának a képét is közli. (Az egyik középkorai könyvben IV. Henrik külön megjelenítése is megtalálható Eccehard von Aura krónikája alapján, valamint a speyeri dóm fotója azzal, hogy „ide temették el IV. Henrik császárt”¹⁷.) A küzdelmet lezáró tényadat (1122, wormszi konkordátum) kapcsán mindenütt kiemelik a pápaság és császárság közötti megegyezés kompromisszumos jellegét.

1125 után – a száli frank dinasztia mintegy 100 éves uralmát követően – a *Hohenstaufok* kerültek hatalomra. Közülük való volt *I. (Barbarossa) Frigyes* (1152–1190)¹⁸, a középkor egyik legnépszerűbb császára, akinek nevét és történetét szintén ismerik a magyar középkorúak, főként a *Hohenstauf–Welf ellentét* kapcsán. Bár *Oroszlán Henrik*, bajor és szász Welf herceg¹⁹ katonai sikereket ért el a Lombard Liga csapataira támaszkodva I. Frigyesel szemben (1176, legnanói csata), de ezt a császár ügyes diplomáciával a maga javára fordította. Az angolbarát Welfek *IV. Ottó* révén I. Frigyes halálát követően rövid időre megszerezték a német-római császári koronát is, de 1215-től – főleg Ottó külpolitikai kudarcai miatt (1214, bouvines-i franciákkal szembeni csatavesztése) miatt – *II. Frigyes* (1215–1250)²⁰ révén – igaz, rövid időre, de – a Hohenstaufok visszazaragadták a hatalmat.

Az egyre inkább tartományokra széteső Német-római Birodalom XIII–XIV. századi történetének fontos eseménye volt az 1278-as *morvamezei csata*, melyben az első *Habsburg* császár, *Rudolf* – magyar segítséggel – legyőzte III. Ottokár cseh királyt, aki a csatában meg is halt²¹. Ezzel a Habsburg-dinasztia megkezdte több évszázados uralmának kiépítését a térségben, melyre a svájci kantonokkal szembeni vesztes 1315-ös *morgarteni csata*²² is kényszerítette őket, hisz ezzel svájci österületükről teljesen kiszorultak. (Ezzel a térséggel a továbbiakban nem foglalkozunk, hiszen a későbbi Habsburg örökös tartományok nem tartoznak vizsgálódási körünkbe.) A XIV. századi Német-római Birodalomról több jól használható térkép és a felépítését ábrázoló ábra is található a legújabb középkorú könyvben²³.

A XIV. század egyik legnagyobb német-római uralkodója a cseh király *Luxemburgi János* fia, *IV. Károly* (1346–1378)²⁴ volt, aki egy Prága-központú birodalmat hozott létre. A nevéhez fűződik a *német Aranybulla* kiadása (1356)²⁵, mely a választófejedelemségek rendszerét, és ezzel a birodalom belső széttagoltságát szentesítette. Az ő fia, a korántsem mellékesen nemcsak cseh, de magyar királyként ismert és tanított, *Zsigmond* volt, aki a tankönyvek egyetemes történeti fejezeteiben leginkább a *konstanzi zsinat* (1414–1418) kapcsán szerepel (Husz János elítélése), valamint mint az egyházszakadás felszámolója és a husziták elleni – nem túl eredményes – harc fő szervezője.

Németország és a németek nem csupán a politikátörténet kapcsán szerepelnek a történelemtankönyvek lapjain, hanem mint az európai kultúra egy jelentős részének a megteremtői, és – elsősorban – közép-európai terjesztői. Első helyen érdemel említést a *német lovagrend* megalapítása, mely a Balti-tenger térségében létrehozott államával „a lengyel és magyar királyságnak a keleti, valamint a mongol és a Bizánci Birodalom nyugati határával alkotta azt a vonalat, mely mentén Európa a XIII. század közepén két részre, Nyugat- és Kelet-Európára szakadt.”²⁶

Fontos szerepet töltött be a németiség a városok, a városi kultúra kialakításában nemcsak eredeti hazájában, de Kelet-Közép-Európa államai polgárosodásának alakításában is. A németországi városfejlődésben a *dél-német* (pl. Augsburg) városok mellett az *észak-német* városok szövetsége, a *Hanza szövetség* (1161, pl. Hamburg, Lübeck) játszott jelentős szerepet, és kapcsolódott be az európai, sőt távolsági kereskedelembe is²⁷. Még az egyik általános iskolai tankönyv is az európai városfejlődés egyik fontos dokumentumaként említi I. (Barbarossa) Frigyes kiváltságlevelét Bréma városának²⁸.

Az egyik középkorú tankönyvben – igaz, csak kiegészítő anyagként – külön tananyagrészt (egy bekezdés) szerepel: „*Németajkú városok*” *Közép-Európában* címmel²⁹. Ebben a cseh – dél-német árucseré taglalásán mutatják be, hogyan kerültek gazdasági fölénybe a térségbe költözött német lakosok, ami feszültté tette a viszonyt az itt élő őshonos népekkel. A német telepések konkrét célpontjaként az éppen széttagolt Lengyel Királyságot említi meg a másik középkorú tankönyv³⁰, melynek peremvidékei (Szilézia és Pomeránia) a Német-római Birodalom részévé is váltak. Ehhez két térkép is kapcsolódik, melyek egyikén³¹ jól követhető a német hospesek lengyelországi és csehországi betelepülésének az iránya.

A középkori egyetemek kapcsán említés történik a *heidelbergi* (1386), a *kölni* (1388) és az *erfurti* (1392) alapításáról más európai egyetemekével együtt.³² Minden tankönyv megemlíti az európai kultúra további fejlődésének egyik legfontosabb találmányát, a *könyvnyomtatást* (Mainz, 1450). Az egyik középkori tankönyv egy középkori könyvnyomda képe kapcsán megemlíti azt is, hogy „*az első nyomtatott könyv Európában Gutenberg 42 soros Bibliája volt, mely 300 példányban jelent meg*”³³. Sőt, az egyik általános iskolai tankönyv bemutatja képen e Biblia egy oldalát is³⁴.

A középkori német művészettörténet emlékei közül megjelenik a különböző történelem-tankönyvekben *Nagy Károly fejerekljetartója, IV. (Luxemburgi) Károly* német-római császár szobra³⁵, valamint a *mainzi*³⁶ és *kölni dóm*³⁷.

A koraújkor: A korszak kezdetének egyik meghatározó eseménye (egyres történeti irányzatok innen számítják az újkor kezdetét is) *Luther Márton* – íme, magyarra fordítjuk a nevét is –, azaz Martin Luther fellépése, ami egyszersmind a *reformáció kezdetét* is jelenti. Az általános iskolai könyvekben Luther fellépése és a lutheri reformáció önálló anyagrészt, gyakran képi és szöveges dokumentumokkal kiegészítve³⁸. (Pl. Lucas Cranach festménye: Luther egy héber nyelvű Bibliával, a Luther által latinról németre lefordított Biblia 1545-ös kiadásának egy lapja.)

A középkor könyvek már bővebben szólnak az előzményekről, Luther Márton hitújító tevékenységéről és az általa létrehozott egyházzal is. A Széttagolt Németország c. anyag rész például szól *I. Miksa*, Habsburg császár a birodalom egységesítése érdekében bevezetni kísérelt reformjainak a kudarcáról, valamint a reformokra szoruló, de csoda várására berendezkedett katolikus egyházzal.³⁹ Szemléletes például Dürer grafikája a hatlábú disznóról, mely kép jól érzékelteti, hogy a kor szellemét mennyire áthatotta a csodavárás és a félelem. Képi illusztrációk, de különösen szöveges források tekintetében itt nagyobb a gazdagság. (Képek: Karikatúra Lutherről (1525), a Luther Márton által Wartburg várában⁴⁰ németre fordított Biblia címlapja⁴¹, A pápai követ tanai visszavonására szólítja fel Luthert (könyvillusztráció, XVI. század)⁴²; források: Luther 95 pontjából.)

Különösen a középkori tankönyvek tárgyalják a németországi reformáció más eseményeit is (pl. *Münzer Tamás és a német parasztháború*), és az általános iskoláinál jóval részletesebben a *németországi vallásháború* eseményeit. Az egyik könyv parasztfelkelők képét adja egy 1525-ös röpiratból, és részletet közöl a német parasztláz 1525 elején megfogalmazott kiáltványából⁴³. A másik könyv ütközeti egymással Münzer Tamás és Luther Márton 1525-ös kiáltványának a nézeteit, és térképet közöl a lutheri reformáció elterjedéséről Európában a XV–XVII. században⁴⁴. A reformáció főbb irányzatait kitűnő táblázat foglalja össze, a *lutheri evangélikussal* és a *münzeri anabaptistával* együtt.⁴⁵ Az eseménysor záró eseményét jelentő *augzburgi vallásbéke* (1555) egy rövid részlete jelzi a dokumentum fontosságát⁴⁶: a Német-római Birodalom immár vallási szempontból is megosztottá vált.

A német, de a XVII. századi európai történelem egyik meghatározó eseménye a *harmincéves háború* (1618–1648), amivel többnyire középkor tankönyveink foglalkoznak. Ennek az európai fontosságú, de főleg Németországot kivéreztető eseménysornak a tényszerű összefoglalása mellett részlet olvasható *Grimmelhausen* híres 1669-es leírásából, valamint a császár és a német fejedelmek viszonyát szabályozó *osnabrücki békeszerződés*ből; rajzos ábrát az ellentétek és szövetségek ábrázolásáról, illetve térképet a háború hatásáról Németország népességére⁴⁷, sőt korabeli rajzokat a katonák fegyverzetéről és a háború borzalmairól⁴⁸.

A XVIII. század elejének fontos európai eseménye a *Porosz Királyság* létrejötte (1701. január 18.), amely a spanyol örökösödési háború (1701–1714) közvetlen előzményeihez köthető. Mindkét eseménysor megjelenítésére a szöveges közlésen túl térkép is segítséget nyújt⁴⁹, sőt forrásrészlet található a „katonakirály”, *I. Frigyes Vilmos* katonai szabályzatából, amely a későbbi porosz katonai szellem létrejöttét illusztrálja⁵⁰.

A következő osztály középkor tankönyvei a Német-római Birodalom harmincéves háború utáni viszonyainak tisztázását követően inkább *II. (Nagy) Frigyes* munkásságát, felvilágosult abszolutizmusát és jelentőségét taglalják. II. Frigyes képe mellett egy olyan képi

ábrázolás látható, melyen az uralkodó személyesen ellenőrzi a burgonya ültetését⁵¹. Egy másik tankönyv *A felvilágosult abszolútizmus* c. anyagrészen a *II. Frigyes és asztala* képpel (a vendég Voltaire-t is szerepeltetve rajta), valamint a még herceg korában írt Antimachiavelli c. művének részletével⁵² a felvilágosult monarcha képét igyekszik erősíteni. Ez jellemzi az általános iskolai tankönyveket is – anélkül, hogy e fogalmakat használnák –, melyekben a XVIII. századi Poroszország, mint Európa egyik fölzárkózó országa szerepel, a területi növekedés térképen történő ábrázolása, a gárdaezrede előtt ellovagló II. Frigyes képe mellett annak a ténynek a közlésével, hogy „Európa fejlett országait megelőzve, bevezették például a kötelező népoktatást.”⁵³

A XVIII. század végének szomorú eseménysora volt 1772 és 1795 között *Lengyelország* kétszeri megcsonkítása és harmadik, immár teljes *felosztása* három nagyhatalom között, melyekből egyik a Porosz Királyság volt. *Az egyensúly-politika százada* c. anyagrészen nem csupán ez szerepel térképen és allegorikus ábrázolásban egyaránt, hanem *A Német-római Birodalom sajátos fejlődése* c. tananyagrészen forrásközlést kapunk II. Frigyes emlékirataiból⁵⁴, és egy térképet a XVIII. századi birodalomról⁵⁵. Igazán jó, kifejezetten Lengyelország felosztását, a Poroszország által elragadott területeket is részletesen ábrázoló térkép a másik III. osztályos tankönyvben található⁵⁶.

A korájuk egyéb történései közül a *városfejlődésre* térnek ki a középiskolai tankönyvek. Az európai nagyvárosokat ábrázoló térképen megjelenik *Hamburg, Berlin, Nürnberg* is *Köln* és *Augsburg* mellett, az Európa népessége a XVI–XVII. században grafikonból pedig kiderül, hogy az Oroszország nélküli Európa második legnépesebbjét a német területek jelentik⁵⁷. A művelődéstörténeti anyagrészekben megjelenik *Martin Beheim* neve, aki az első földgömböt készítette, valamint *Johannes Kepleré*, aki II. Rudolf császár udvari csillagászként tevékenykedett Prágában.⁵⁸ A művészek és művek közül *Bach Máté* passióján kívül az Angliában, a Hannoveri-dinasztia udvarában élő és tevékenykedő *Händel* *Messias* c. művét említi meg az egyik tankönyv⁵⁹.

Az újkor: *Az ipari forradalom és a francia forradalom korának* német vonatkozású eseményei előtt érdemes felidézni az egyik középiskolás tankönyv Európa országainak népsűrűségét 1750-ben és 1950-ben ábrázoló térképeket, hiszen a leglátványosabb a növekedés éppen Németország esetében figyelhető meg.⁶⁰ Pedig a német történelem sikeres XIX. századát követően – legalábbis 1950-ig – egy nagyon kudarcos XX. század követte.

A *francia forradalom* idején még létezett a Német-római Császárság, de már a német államok között egyértelműen Poroszországé a vezető szerep. Nem véletlen, hogy először éppen a porosz hadsereg (az osztrákkal együtt) próbálta legyőzni a jórészt önkéntesekből álló francia köztársasági hadsereget⁶¹, de vereség lett a vége *Valmynál*, 1792. szeptember 20-án⁶². (Az eseményhez kiváló térkép és nagyszerű festményreprodukció található az egyik általános iskolai tankönyvben, melynek a képhez illesztett szövege a táborban tartózkodó Goethét idézi: „*Ez a hely és ez a nap új korszak kezdetét jelzi a világtörténelemben.*”⁶³) A napóleoni háborúk még több fiaskót hoztak az Austerlitz után (1805, „három császár csatája”) magukra maradó poroszok számára (csatavesztés *Jénánál*, *Auerstädt*nél /1806/, *Friedland*nál /1807/ stb., *Napoleon bevonulása Berlinbe*⁶⁴),⁶⁵ miközben 1806-ban a *Német-római Birodalom* is megszűnt. 1809-re Poroszország és Ausztria a Francia Császárság csatlósává süllyedt. A fordulat a franciák számára kudarcot hozó orosz hadjárat volt, melyet az 1813-as *lipcsei „népek csatája”* követett. A Német-római Császárság helyett közben egy másik, az *Osztrák Császárság* jött létre 1804-ben, mely nem foglalta magába az ekkor már csak földrajzi fogalomként létező Németországot. Ezzel természetesen, mint ahogy eddig a Habsburg örökös tartományaival sem, nem kívánunk foglalkozni, beleértve a későbbi Osztrák-Magyar Monarchiát is.

Az *első ipari forradalom* (1760–1840) németországi eseményei, folyamatai közül az általános iskolai könyvekben megjelenik az *első vasútvonal* 1835-ben (Franciaország után másodikként a kontinensen)⁶⁶, a *Rajna-vidék és Szászország a német iparosítás szigeteként*⁶⁷. Az ipari forradalom társadalmi hatásaként oszlopdiagramok mutatják, hogy a *városi lakosság* százalékos aránya Anglia után Németországban volt a legmagasabb a XIX.

század közepén⁶⁸. Az egyre növekvő társadalmi feszültségek kapcsán megjelenik a német *Karl Marx* neve, „osztályharcos” történelemszemléletének említésével együtt⁶⁹.

A középiskolás történelemtankönyvek képe sem sokkal differenciáltabb az első ipari forradalom koráról német vonatkozásban. A téma meglehetősen angolszász központú feldolgozása csupán annyit enged meg a tanulóknak a német viszonyokba betekinteni, hogy például a *vasúthálózat sűrűsége* Európában Anglia után Németországban a legnagyobb⁷⁰. Bővebben esik szó viszont Marxról és *Engels*ről, sőt mindkét tankönyv részleteket is közöl a *Kommunista Kiáltványból*⁷¹, sőt az egyik szemléletes ábrán mutatja be a marxizmus történelemfelfogását⁷².

Az *1848-as forradalmak* sorában általában említésre kerülnek a németországi események is. Az egyik általános iskolai könyv egykorú képet is közöl a *berlini forradalomról*⁷³. A középiskolás könyvek megemlítik a német forradalom mellett a *frankfurti parlamentet* is⁷⁴. Az újabb tankönyv képeket közöl a frankfurti parlament ülésezéséről és a drezdai barikádokról, valamint a liberális címszót az 1830-as Staatslexikonból⁷⁵.

A következő nagy témakör a *német egység* kérdése és létrejötte. Az olasz egységgel együtt központi anyag általános és középiskolában egyaránt. Az egyik általános iskolai tankönyv – a széttagolt Németországot ábrázolva – a németek lakta területeket mutatja be (az olasszal együtt)⁷⁶. A *Német Császárság* (Második Német Birodalom) létrejötte előzményei között esik az osztrákokkal és a franciákkal vívott eredményes háborúkról (benne olyanról is, hogy az európai háborúk során először a poroszok használtak hátultöltős puskákat), *Bismarck*, a „vaskancellár” szerepéről, majd térképek jelennek meg a megvalósult „*kisnémet*” (Habsburgok nélküli) *egységről*⁷⁷.

A középiskolás könyvek e tekintetben is mélyebbek. Mindkét esetben külön lecke szól a témáról (A német egység kialakulása, ill. A német egység és a polgári állam). Az önálló lecke alcímei: *Ausztria vagy Poroszország, „Forradalom felülről”. Poroszország modernizálása, Háborúk a német egységért*⁷⁸. A „fél” lecke alcímei: *A német gazdaság, Ausztria és Poroszország versengése, Bismarck hatalmi játszmája*⁷⁹. Mindkét esetben a gazdasági fejlődés tényeiből kiindulva fogalmazódik meg az egység igénye, majd hatalmi vetélkedések és háborúk nyomán (itt a dán háborúról is szó esik) jön létre Európa új nagyhatalma, a Német Császárság. A leckék gazdagon illusztráltak és dokumentáltak⁸⁰, a SZÁRAY-féle könyv főleg képanyaga, a ZÁVODSZKY Géza által írt pedig szöveges források szempontjából.

A német egység megteremtése utáni anyagrészek többnyire a *német gazdaság fejlődését* és *világháborús előkészületeket* tárgyalják. Előbbire példák a *második ipari forradalom* történetéhez tartozó *német találmányok* (Bessemer-kemence, a nyersolajjal hajtott Diesel motor⁸¹, Benz autója, valamint Otto és Daimler motorjai⁸², Zeppelin léghajója⁸³, Röntgen felfedezi az X-sugarat, Hertz pedig a rádiótechnika alapjait teremti meg⁸⁴), de az *esseni Krupp művek*⁸⁵ ágyúja⁸⁶ is.

Az ipari forradalom második hulláma Németországban (és az Egyesült Államokban) hozta a legnagyobb fejlődést⁸⁷. Ennek néhány tényadatok szerepel a tankönyvekben. Például a *kartellek és szindikátusok számának növekedése Németországban* vagy egy térkép, amely a német AEG (Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft) és a Siemens által ellenőrzött termelést ábrázolja Európában, Ázsiában, sőt Dél-Amerikában⁸⁸ is. De érdekes az európai demográfiai folyamatokat, főként kivándorlást bemutató térkép is, mely *Németországból 4 533 000 kivándorlóról* tudósít *az Egyesült Államokba*⁸⁹.

Bár a *munkásmozgalom történetének* a tananyagai radikálisan csökkentek tankönyveinkben a rendszerváltás óta, de Marx Tőkéje, Engels értéktöbblet-elmélete, *Lassale* Általános Német Munkásegylete, az ún. vassbértörvény,⁹⁰ a *Gothai* szocialista (majd szociáldemokrata) *program* és marxi kritikája, sőt Wilhelm Emmanuel von *Ketteler* mainzi püspök szerepe a *kereszténydemokrata* szervezkedésben⁹¹ is szóba kerül, jellemzően a ZÁVODSZKY-féle tankönyvben. A másik, SZÁRAY-félében Friedrich Engels német filozófus és politikus említése és képe⁹² az egyetlen konkrétan német vonatkozás.

Minden tankönyv kitér a német gazdaság élenjáró volta mellett a *gyarmatosításból* való ki- és elmaradására (kivételek: Kamerun, Délnyugat-Afrika, Német-Kelet-Afrika, Togó).⁹³ Az általános iskolai könyvekben képanyag⁹⁴ és forrás⁹⁵ is kapcsolódik a témához. Ezt például a

nyersvastermelésre vonatkozó adatsorokkal is alátámasztják, de szó esik a *Berlin – Bagdad vasút német tervéről* is.⁹⁶ A gyarmatok hiánya miatt háborúra készülődő Németország kezdeményező volt a *katonai szövetségek létrehozatalában: három császár szövetsége* (Ausztria–Magyarországgal és Oroszországgal, 1873), *kettős szövetség* (Ausztria–Magyarországgal, 1879) – utóbbihoz képanyag is kapcsolódik⁹⁷. Németország aktív diplomáciai tevékenységet is folytatott, aminek jó példája az 1878-as *berlini kongresszus*.⁹⁸ Mint tudjuk, a háborúnak „előjátékai” is voltak, de mindkét *marokkói válság* Németország kényszerű visszavonulását hozta.⁹⁹

A német *tudomány* XIX. századi alakjai és teljesítményei közül Robert Koch, orvos és bakteriológus, valamint az irracionalista filozófus Schopenhauer és Nietzsche kerül említésre¹⁰⁰, valamint az Időrendi táblázatban még Ohm törvénye (1827), Schwann sejtelmélete (1839), az első Martin-kemence üzembe állítása (1864), továbbá a filozófus Hegel és Feuerbach. A német *művészek és műveik* közül az író Goethe Faustja (1808), a költő Heine Dalok könyve (1827), a zeneszerző Beethoven II. (eredetileg Napóleon tiszteletére írt Eroica) szimfóniája, Brahms IV. szimfóniája és az operaszerző Wagner Parsifalja¹⁰¹ kerül említésre.

XX. század: Az *első világháború* története kapcsán – természetesen – Németország fontos szerepet kap minden tankönyvben, úgyis mint a központi hatalmak vezető állama. Az általános iskolában a nagyobb ütközetek közül a *tannenbergi csata* (1914. augusztus 28–30.) kapcsán a németek győzelme, míg a *marne-i csata* (1914. szeptember 5–10.) kapcsán a németek veresége (a villámháború csődje) kerül említésre. A *verduni csata* (1916. február – december) és a *somme-i csata* (1916. június vége) jelenik meg meg a nyugati hadszíntér német vonatkozású eseményei közül. A keleti frontról a *gorlicei áttörés* (1915. május 2.), románról *Bukarest elfoglalása* (1916. augusztus 27.), sőt az *Európán kívüli világból* is egy sor német vonatkozású esemény jelenik meg: az antant elfoglalja Németország óceáni birtokait és Kiao-csout Kínából (1914 ősze), befejeződik Német-Délnyugat-Afrika elfoglalása (1915). Harcok Német-Kelet-Afrikában, Tanganyikában (1916). Ezen kívül: a németek először használják a *harci gázt* Ypernnél (1915. április), Németország bejelenti a *korlátlan búvárhajó-háborút* (1917. február 1.), az *Egyesült Államok hadat üzen Németországnak* (1917. április 6.), a *német hadsereg „fekete napja”* (1918. augusztus 8.) és *Németország aláírja a fegyverszünetet* (1918. november 11.).¹⁰²

Mindezeket gazdag kép és forrásanyag illusztrálja. Ilyen képek például az okokat és előzményeket illusztráló Anglia és Németország vastermelése és gyarmati területei 1870-ben és 1910-ben oszlopdigrammok, a szövetségi rendszerek ábrán történő bemutatása, a hajóépítési programot hirdető plakát Németországban, a háború elejéhez köthető A sebesült katona látomása c. német képes levelezőlap (a sas a vaskeresztet hozza, a katona pedig a berlini győzelmi fölvonulásról ábrándozik), brit és német repülőgépek csatája, II. Vilmos császár főparancsnokával Hindenburggal és vezérkari főnökével, Ludendorffal, „Kirándulás Párizsba” (Ausflug nach Paris) feliratú német katonavonat, valamint a Lusitania elsüllyesztése. Forrásként a német haditervek, II. Vilmos híres/hírhedt nyilatkozata: „Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim otthon lesznek.”¹⁰³

A középiskolai könyvekben természetesen a szöveges forrás több. Például a nagyhatalmak és gyarmati területeik (térkép oszlopdigramm), a szövetségi rendszerek és erőviszonyok 1914-ben (térkép), német hadijelentés (1914. szeptember 10.), részlet Ludendorff emlékiratából¹⁰⁴, a verduni vérszivattyúról (szöveg), a német fegyverszünet aláírásáról a compiegne-i erdőben (kép)¹⁰⁵. Tárgyalják a tankönyvek a háborús kiadásokat (Németországé Nagy-Britannia után a legnagyobb), a mozgósított haderő nagyságát (Németország van az élen) és a központi hatalmak területi veszteségeit (ebben a gyarmati veszteségeket leszámítva Bulgárián kívül Németország járt viszonylag a legjobban).¹⁰⁶

A háborús katasztrófát követően a vesztes államok, így Németország maradék területein is *forradalmak* söpörtek végig. 1918 novemberében a *császárság megdöntéséről*, 1919 januárjában a német kommunisták által kirobbantott, a Spartacus Szövetség által vezérelt *fegyveres felkelésről* (1919. január 11–13.), valamint a rövid ideig regnáló *Bajor Tanácsköztársaságról* (1919. április 13.–május 1.) egyaránt szó esik. De említést kap a

német békeszerződés is, idézve a szövegéből és bemutatva a területi veszteségeket. Megjelenik a berlini forradalmárok képe 1918 novemberében és a Demokrata Párt plakátja a húszas évek elején: „*Tisztítsd meg Németországot!*” címmel, a szélsőbal és szélsőjobb ellen, valamint a német békeszerződés ünnepélyes aláírása Versailles-ban (1919. június 28.).¹⁰⁷ De megjelenik az egyik középiskolai könyvben Hindenburg 1918. november 10-ei nyilatkozata és Ebert birodalmi kancellár 1918. november 25-ei beszéde, részletek a német békeszerződésből, de a kommunista Karl Liebknecht halottasházi képe¹⁰⁸. A másikon részlet a Spartacus Szövetség berlini felhívásából (1918. november 10.), részlet a szövetség programjából (1918. december 31.), Hindenburg német főparancsnok és Ebert birodalmi kancellár nyilatkozata, valamint részletek a Németországgal elfogadtatott versailles-i békéből (1919. június 28.).¹⁰⁹

A két világháború közötti Németország története természetesen élesen kétfelé válik a *weimari* és a *nemzetiszocialista Németország* történetére. Bár a kettő közötti cezúra Hitler 1933 januárjában *kancellárrá* történő kinevezése, Hitler személye már az olasz fasizmus 1922-es hatalomra jutása idején megjelenik az általános iskolai könyvben egy rövid életrajzzal és egy beszédén készült fotójával.¹¹⁰ A *weimari időszak* azonban igazán csak a középiskolás könyvekben kap némi teret. Egyrészt a *külpolitika* kapcsán (az 1922-es rapallói, az 1925-ös locarnói szerződés, Németország belépése 1926-ban a Népszövetségbe), a 20-as évek vezető német politikusa Gustav Stresemann képével.¹¹¹ Ez másrészt kiegészül a német *gazdaság* talpraállását bemutató adatsorokkal (A nagyhatalmak ipari termelése 1913–1938 között), részleteket is közölve a már említett külpolitikai szerződésekből (rapallói és locarnói szerződés)¹¹². Magáról a weimari rendszerről azonban vajmi kevés szó esik.

A *nácizmus térhódítása* szövegben és képben is megjelenik¹¹³. (Például az első náci hatalom-átvételi kísérlet Münchenben, 1923. november 8-án, a „sörpuccs”.) Az okok között eleinte a szinte teljesíthetetlen jóvátételi kötelezettségek szerepelnek (pl. Infláció Németországban táblázattal) vagy a jóvátételi szénszállító vonatot, szállítmányt őrző francia katona képével),¹¹⁴ majd később a nagy gazdasági világválság, ami – éppen az előbbi miatt is – jobban hatott a háborúban vesztes országokra. A középiskolás könyvekben jobban teret kap az *ideológia* bemutatása is. Például a fogságból 1924-ben szabaduló Hitler képe mellett egy részlet is van a Mein Kampf-ből. Göring, Röhm és Hitler töprengő képe mellett Hitler 1926-os beszédéből olvashatunk, a pártvezér levelét Röhmhöz, valamint Hindenburg köztársasági elnök 1932-es nyilatkozatát, hogy miért nem nevezheti ki kancellárrá Hitlert. (Amit kevéssel később mégis megtett, de csak kesztyűben fogott kezét vele.)¹¹⁵ A nácizmusról részlet olvasható az NSDAP programjából, 1922-ből, mellette egy hatásos plakáttal, melynek felirata: „*Hitler épít, te is segíts! Vásárolj német árut!*” Érdekes a Hitler és a tömeg c. kép mellett a munkanélküliség grafikus ábrázolása Németországban, melléve a pártok erőviszonyainak a változását a náci hatalomra jutásig.¹¹⁶

Hitler hatalomra jutását követően (1933. január vége) a németországi események akarva-akaratlan a világtörténelem élére kerülnek több okból is. Egyrészt a *gazdasági fellendülés* okán (pl. a világon az első televízióadás 1935-ben,¹¹⁷ Hitler átad egy autópályát. A kép sarkában az új népautó, az 1936-os Volkswagen látható)¹¹⁸, másrészt a *külpolitikai fejlemények*, de a *belpolitikai események* okán is (a diktatúra gyors kiépülése, a zsidóüldözések kezdete). Az általános iskolás anyagban kép az égő Reichstagról (1933. február 27.), Hitler és Hindenburg közös képes levelezőlapon (Hindenburg 1934-es halálát követően, átvéve az államfői szerepet is, lesz Hitler Németország Fűhrerje), Hitler a horogkeresztes zászlóval egy náci nagygyűlésen, az 1936-os berlini olimpia plakátja, a zsidóüldözés kezdete (Náci rohamosztagos egy zsidó üzlet előtt). A külpolitikában Hitler és Mussolini szövetsége, az antikomintern paktum, a spanyol polgárháború (Salvador Dalí híres képével), Hitler diadalmas bevonulása Bécsbe, Csehszlovákia megszállása (Németország háború nélküli hódításai térkép).¹¹⁹

Hitler hatalomra jutásával a revanspolitika győzött a jóvátételi igényeket teljesíteni akaró felett. Ennek főbb állomásai: *kilépés a Népszövetségből* (1933. október 19.) a *Saar-vidék* 1935. június 13-ai *visszatérése Németországhoz*, az *általános hadkötelezettség bevezetése* (1935), mely ellentétes volt a versailles-i béke rendelkezéseivel, a *Rajna-vidék*

remilitarizálása (1936. március 7.), Francoék oldalán *beavatkozás a spanyol polgárháborúba* (pl. a német Condor-légió repülői – kép), *Berlin–Róma tengely* (1936. október 25.), *antikomintern paktum* (1936. november 25.), az *Anschluss* 1938. március 12-13-án (Ausztria bekebelezése, Hitler bevonulása Bécsbe – kép, Az Anschluss után a nácik a kövezet felsúrolására kényszerítik a bécsi zsidókat – kép), a *müncheni konferencia* (1938. szeptember 29.), az első bécsi döntés (1938. november 2.), *Csehország megszállása* (1939. március 15.), a Prágába bevonuló németek síró arcokkal és fenyegető öklökkel találkoztak – kép).¹²⁰

A másik középiskolás könyvben kitűnő diagramok ábrázolják a párt és az államhatalom összekapcsolódását a kommunista és fasiszta (náci) diktatúrákban. Felettből tanulságos a nagyhatalmak hadi kiadásait a nemzeti jövedelem százalékában ábrázoló oszlopdiaagram 1937-es adatokkal, mely jól mutatja a náci hatalom fegyverkezését. Szintén hasznos a Németország háború nélküli terjeszkedését összefoglaló térkép. Állásfoglalásra készítet a Guernicát a német légitámadás után mutató és Picasso Guernica c. világhírű művét bemutató képegyüttes.¹²¹

Ellentételezik a Németországról kialakuló képet a *kultúra és tudomány* tényei: a Bauhaus (1919), az első dieselmotoros teherautó és hangverseny-közvetítés Németországban (1923), óriási lakótelep Berlinben 1926-ban, az orsós magnetofon gyártása (1932) és az olcsó néprádió (1933).¹²² Hitler és a náci propaganda a tömeggyűléseken és parádékon kívül főleg ezen keresztül volt képes hatni széles tömegekre. Említésre kerül Einstein és Gropius neve, már általános iskolai szinten.¹²³

A *második világháború* története feldolgozhatatlan a náci Németország nélkül, hiszen kiobbantója, tragikus főszereplője és legnagyobb vesztese volt, Európában mindenképpen. A közvetlen előzmény a *szovjet-német megnehtámadási egyezmény* (1939. augusztus 23.)¹²⁴ és az első esemény *Lengyelország lerohanása* volt¹²⁵. Ennek általános iskolai képei és szövegei: Német tankok készenlétben Lengyelország határánál – fotó, Lengyelország lerohanása – térkép, Lengyelország és a Baltikum felosztása a két hatalom között – dokumentum, Hitler és Sztálin „érdekházassága” korabeli gúnyrajzon; David Low Londonban megjelent karikatúrája: Hitler és Sztálin barátkozása a legyilkolt lengyel tiszt hullájánál.¹²⁶ A középiskolás könyvekben dokumentumfotók vannak a lengyel lovasság támadásáról, német és szovjet katonák barátkozásáról, a katyni tömegsírok 1940-es feltárásáról¹²⁷.

A *német villámháború Nyugat-Európában* ezúttal sikeres volt. A „*furcsa háborút*” követően 1940 tavaszán a *német haderő lerohanta Dániát, Norvégiát* (1940. április 9.), majd *Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot* (1940. május 10.) és június közepére pedig *Franciaországot* is (Pétain 1940. június 22-én teszi le a fegyvert), majd következett az *angliai légi csata* (1940. július – szeptember) és a *Balkán* (Jugoszlávia és Görögország) *lerohanása* (1941. április 6.). Ennek általános iskolai képei: a németek bevonulása Párizsba (1940. június 14-én), menekülők Belgiumban, német bombázó London felett és a lebombázott angol főváros képei,¹²⁸ Hitler és tábornokai, Keitel és Jodl, légierő és motorizált egységek egyidejű alkalmazása, német motorizált csapatok egy holland faluban, német bombázók London felett, Coventry lebombázott katedrálisa.¹²⁹ A középiskolás képek: teherautókból rögtönzött móló Dunquerque-nél, a németek bevonulása Párizsba, Pétain és Hitler, a lángoktól körülvett Szent Pál-katedrális, egy német tengeralattjáró célpontra akad, német katonák „turistaként” az Akropoliszon¹³⁰, német repülők London felett, német páncélosok harcban, A Nyugat lerohanása (térkép), harcok a Balkánon és Észak-Afrikában (térkép).¹³¹

A *Szovjetunió* 1941. június 22-i *megtámadására* akkor került sor, amikor Európa – Anglia kivételével – Hitler és a németek lába előtt hevert. A kezdeti sikerek után a villámháborús terv azonban itt megbukott, s előbb Moszkvánál még csak megállítják (1941. december 6.), de *Sztálingrádnál* már le is győzik a szovjetek a német csapatokat (1943. február 2.). Ez a fordulat az ekkor még egyetlen európai hadszíntéren. A japán támadást követő amerikai hadbalépéssel (1941. december 7.) létrejön a szovjet-amerikai-angol szövetségi rendszer, mely előbb Afrikában mér vereséget a németekre (*El-Alamein*, 1942. október 23.). A szövetségesek hamarosan Szicíliában és Dél-Olaszországban is partra szállnak (1943. július-augusztus), és bekövetkezik az, amitől a német hadvezetés kezdettől rettegett, Európában is több hadszíntéren kell küzdeniük. Ugyanekkor folyik a szovjet fronton

a *kurszki csata* (1943. július-augusztus), melynek elvesztésével megkezdődik a német csapatok folyamatos visszavonulása, az egyre inkább túlerőbe kerülő szovjet csapatokkal szemben.

Az egyik általános iskolás könyv háborús térképek bőségét kínálja a témához: a „keleti hadjárat” megindulása a Szovjetunió ellen, a *moszkvai csata* vázlata (1941. november 15–1942. február), *Leningrád ostroma* 1941–1943 között, de némi képanyagot is ad: német gyalogosok Sztálingrádban, orosz és ukrán partizánok; egy statisztikai adatsor (harcirepülőgép-gyártás (1939–1945) pedig az erőviszonyok változását mutatja be, a tengelyhatalmak kárára.¹³² A másik könyv képei: a Moszkvánál a kemény télben elakadó német hadigépezet, Rommel tábornagy, a „sivatagi róka”, Tigris tank bombatámadás után valahol Líbiában, Sztálingrád romjai között, egy német különleges egység bravúrosan kiszabadítja Mussolinit a fogságából, a még győztes Németország legnagyobb területnyerése idején (térkép), páncélosok csatája az orosz síkságon, német halálmenet (orosz karikatúra)¹³³. A középiskolás könyvekben jóval szerényebb a választék: végtelenbe nyúló szovjet hadifogolyoszlop (kép)¹³⁴, német támadás a Szovjetunió ellen, harcok Kelet-Európában és a mediterrán térségben 1942–43-ban (térképek)¹³⁵.

A *holokauszt* külön tananyag szinte minden tankönyvben, tényanyagával, dokumentumaival és képanyagával egyaránt borzaszt: zsidó asszonyok és gyermekek útban a megsemmisítő tábor felé, *Auschwitz*, a legnagyobb megsemmisítő tábor, a drótkerítés mögött, egy túlélő az elégetett emberek hamvainál, a Holocaust című film plakátja a *Der Spiegel* címlapján, a haláltáborok térképe, a szabadulás pillanata¹³⁶; vagy a másik könyvben: a haláltáborokba újonnan érkezettek, zsidó tömegsír a haláltáborban¹³⁷. A középiskolás könyvekben: egy, a náci birodalom ellenségei közül (sárga csillagot viselő zsidó öregasszony), krematórium Auschwitzban, a varsói gettó felkelése 1943. április 19–május 16.¹³⁸; sárga csillaggal a berlini utcán, a *wannsee-i konferencia* helyszíne, és ami utána következett, az Auschwitz-Birkenau haláltábor kapuja, a krematórium, ahol az áldozatokat elégették, haláltáborok Európában a második világháború idején (térkép), holland zsidókat regisztrálnak deportálásuk előtt, lengyel zsidó asszonyok és gyerekek deportálásuk előtt, de olvashatnak a tanulók Goebbels naplójából, a wannee-i konferencia jegyzőkönyvéből, Hitler 1942. januári beszédéből és Thomas Mann a BBC-ben elhangzott rádióbeszédéből, 1942.¹³⁹

Döntő fordulatot jelentett 1944. június 6-án az angol-amerikai szövetségesek sikeres *partraszállása Normandiában*, miközben *a szovjet csapatok Kelet-Poroszországban* elérték a Német Birodalom területét. Innen kezdve nincs segítség. Hitler sorra veszti el szövetségeseit: Finnországot, Romániát, Bulgáriát, Szlovákiát, melyek együtt sem jelentettek komoly katonai erőt. Olaszországban Mussolini már csak egy németek által támogatott olasz bábkormányt vezet. Az 1944. március 19-én katonailag is megszállt Magyarország marad utoljára, melynek kiugrási kísérlete 1944. október 15-én kudarcba fullad, és a Szálasi vezette nyilasok a végsőkig kitartanak Hitler mellett.

1945. május 8. *a német kapituláció* napja, *Hitler* ekkor már nem él. (1945. április 30-án *öngyilkos lett*, május 2-án a birodalmi főváros, *Berlin is elesett*.) A német vereségek képei az általános iskolás könyvekben: a lebombázott Köln belvárosa, a normandiai partraszállás, a szövetségesek elfogott német katonát ellenőriznek, szovjet és amerikai katonák találkozása az Elbánál¹⁴⁰, amerikai tengerészgyalogos a szicíliai partra ér, a Reichstag romos épülete¹⁴¹. És a középiskolásokban: Claus Stauffenberg, a Hitler elleni 1944. július 20-ai merénylet elkövetőjének képe, Carl Goerdeler, a német polgári ellenállás vezetője (itt erről is esik szó!), a normandiai partraszállás, Hitler utolsó tartalékai. 14-15 éves gyerekek¹⁴², Drezda az angol-amerikai bombázás éjszakája után, frontok Európában 1944–45-ben.¹⁴³

A második világháborút követően Németország fokozatosan lekerül az egyetemes történeti anyag éléről. A *potsdami konferencián*¹⁴⁴ csupán helyszínt ad egy világtörténelmi fontosságú eseménynek, melyen – többek között – éppen róla döntenek. Viselni kell a teljes háborús felelősséget és következményeket.¹⁴⁵ Ennek legfontosabb eseménye a *nürnbergi per* (1945. november – 1946. október) volt.¹⁴⁶ A háború utáni kétpólusú világ kialakulásának következménye *Németország kettészakadása*.¹⁴⁷ Részletesen szólnak még az általános iskolai tankönyvek is erről, de nemcsak az ország, még a főváros *megszállási övezetekre* való osztásáról is.¹⁴⁸ A *berlini válság* (1948–49)¹⁴⁹ és a *két Németország* (a Német

Szövetségi Köztársaság /NSZK/ 1949. május 23-ai és a Német Demokratikus Köztársaság /NDK/ 1949. október 7-ei) létrejötte szintén téma, miként a két ország(rész) fontosabb eseményei is.

A különálló német államok története kapcsán említésre kerül *Konrad Adenauer* kancellár, az NSZK egyik megteremtőjének neve és képe¹⁵⁰. Adenauer kapcsán kerül megemlítésre, hogy (már 1946-ban!) a *német-francia megbékélés* híve.¹⁵¹ Az 1953. június 17-i *kelet-berlini felkelés* tárgyalása és képe¹⁵² mellett – mintegy ellenpontozásként – a „nyugatnémet gazdasági csoda” adatai és tényei.¹⁵³ 1955 májusában az NSZK-t felvették a NATO-ba. A Szovjetunió erre hivatkozva (a német „revansizmus” veszélye) hozta létre csatlós országaival a Varsói Szerződést, az 1949 óta létező nyugati katonai szövetség ellenében.¹⁵⁴ A kettészakadást véglegesíti a híres/hírhedt, 1961 augusztusában felépített *berlini fal*¹⁵⁵. Tárgyalásra kerül az *NSZK új keleti politikája* is, mely a *német-szovjet* (1970. augusztus 12.), a *német-lengyel szerződések* (1970. december 6–8.), és a keleti – addig sokat vitatott – *Odera-Neisse határ elismerését* jelentette. Rendezték a status quo alapján a *két német állam viszonyát* is (1972). Mindez a szociáldemokrata *Willy Brandt* kancellár nevéhez fűződött.¹⁵⁶ Az egyik tankönyv azt is megemlíti, hogy az NSZK-ban jelenhetett meg a *Charta '77*, 1977. január 7-én.¹⁵⁷

A *két német állam békés egyesítése*¹⁵⁸ (előtte Honecker NDK pártfőtitkár és államfő lemondása 1989. október 18-án, mellyel kezdetét vette a keletnémet kommunista rendszer összeomlása)¹⁵⁹ és az európai integráció külön-külön egyaránt szerepel minden tankönyvben. Az NDK megszűnése a Forradalmi hullám Kelet-Közép-Európában 1989-ben térkép és adatsor részeként¹⁶⁰, de külön a *berlini fal lebontása* képeivel is.¹⁶¹ Az *európai integráció* történetében (Montánunió, 1951¹⁶²; Közös Piac, 1957; Európai Közösség, az Európai Közösség, 1967; Európai Unió, 1992) az NSZK végig kezdeményező szerepet játszott, alapító tag volt.

b) Német-magyar kapcsolatok

A német-magyar politikai, gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok ma is gazdagok. Mindennek komoly történelmi előzményei vannak, melyekből csak néhányat tudunk a keretek szűkössége miatt felvillantani. Ezek többnyire egy nagy- vagy legalábbis középhatalom (Németország) és egy – többnyire függetlenségéért küzdő – közepes nagyságú, majd 1920-ra (trianoni béke) harmadára zsugorodott közép-európai ország (Magyarország) kapcsolatai. Ezek többnyire barátiak, időnként ellenségesek, de hazánk mindenképpen a német kultúrkör érintettje.

Középkor: A német-magyar kapcsolatok a *kalandozások korára* nyúlnak vissza. Jellemzően a *merseburgi* (933) és *augzburgi* (955) csatákról szokott szó esni. I. /Madarász/ Henrik előbb adófizetés ellenében békét vásárolt a magyaroktól, majd legyőzte őket. A döntő és végleges csapást I. (Nagy) Ottótól szenvedték el a magyarok, mely egyszerre véget vetett a rabló hadjáratoknak. Az augzburgi ütközethez kapcsolódik a magyar mondavilág egyik gyöngyszeme, a *Lehel* (Lél) *mondája*¹⁶³, miszerint a fogságba esett magyar vezér halála előtt fejbe sújtotta a győztes német királyt. Ezt minden magyar tankönyv tárgyalja. A békülés időszaka következett, *Géza magyar fejedelem követeket küldött* – az akkor már német-római császár – Ottóhoz *Quedlingburgba*. Hittérítőket kért, és a fia, Vajk (a későbbi István) számára feleséget, *bajor Gizella hercegnő* személyében. Gizellával *német lovagok*, majd *hittérítők* érkeztek magyar földre.

I. (Szent) István államalapító királyunk II. Szilveszter pápától kért koronát, és nem a német császártól. Ennek az volt a jelentősége, hogy ezzel tudta biztosítani függetlenségét a német császárokkal szemben egyházpolitikai kérdésekben. István halálát követően az erőszakosabb német befolyás kezdett érvényesülni, főleg azért, mert a trónért folyó harcok közepette¹⁶⁴ a katonai segítségért *Orseolo Péter király* (1038–1041, 1044–1046) elfogadta, hogy *III. Henrik német-római császár hűbérese legyen*.¹⁶⁵ Ezt követően azonban I. András (1046–1060) helyreállította az ország függetlenségét, melyet a németek két támadással akartak megtörni. *III. Henrik császár 1051-ben a Vértes hegységéből*, majd *1052-ben*

Pozsony alól volt kénytelen csapatait visszarendelni.¹⁶⁶ A német beavatkozás ezzel nem szűnt meg, mert I. András öccse, Béla ellen segítséget kért a német császártól. Bár 1060-ban vereséget szenvedett, sőt a csatában meg is halt, de özvegye, és az uralkodásra kijelölt fia, SALAMON a császári udvarba menekült. 1063-ban a mainzi birodalmi gyűlés I. Béla (1060–1063) megbuktatása, és SALAMON trónra ültetése (1063–1074) mellett döntött, aki azonban nem lett a német-római császár hűbérese. SALAMON ezúttal az elűzött Béla fiaival, Gézával és Lászlóval került konfliktusba. Az *1074-es mogyoródi csatában* SALAMON német hadai vereséget szenvedtek a cseh-morva segédhadakkal harcoló Géza és László csapataival szemben. SALAMON ezt követően Moson, Sopron környékére húzódva építette ki a német császár rövid életű hűbéres kiskirályságát.

A XII. századi Magyarország sorsát döntően meghatározta a két császárság, a német és a bizánci közötti öröklődés.¹⁶⁷ Erről az időszakról szól *Ottó freisingi püspök írása*¹⁶⁸, aki a XII. század végén, német keresztes haddal járt Magyarországon, s akit nagyon meglepett az itteni királyi hatalom tekintélye. Egy Magyarország XI. századi etnikai viszonyait tükröző térképről¹⁶⁹ jól leolvasható az Erdélybe települt német hospesek, a szászok (valamint egyéb, szláv népek és a besenyők) jelentős aránya, ami – a Szent István Imre herceghez írt Intelmei szövegével együtt – jól tükrözi a magyar állam befogadó voltát. *II. András király* (1205–1235) 1224-ben *kiváltságlevelet adott az erdélyi szászok számára* (Andreanum), melyben őket a szebeni ispán fennhatósága alá rendelte.¹⁷⁰ A szászok által lakott területek a XV. századra már csaknem összefüggőek voltak.¹⁷¹ Ugyanez a király német feleségéről, *Gertrudisról* is híres, aki – mivel úgy érezték a magyar előkelők – túl nagy befolyáshoz jutott szintén német környezetével együtt, a Pilisben összeesküvés áldozata lett. Erről a történetről szól a magyarok egyik nagy nemzeti drámája, a XIX. században íródott *Bánk bán*, Katona József műve; és nemzeti operájuk, *Erkel Ferenc Bánk bánja*.¹⁷² Szintén II. András korának története, hogy a német lovagrend segítségével próbálta meghódítani a Kárpátokon túli Havasalföldet. A német lovagok azonban területi különállásra, függetlenségre törekedtek. *András így fegyverrel űzte ki a lovagokat az országból*, akik a lengyel peremvidéken alapítottak államot (Német Lovagrend, 1225).

Az Árpád-ház kihalását (1301) követő trónviszályoknak német szereplője is volt. *Wittelsbach Ottó* (1305–1308), eredetileg bajor herceg, aki Vencel (1301–1305) lemondása után igyekezett átvenni a hatalmat. 1305-ben a Magyarországra igyekvő herceg nyergéről leoldódott a csobolyó, ami a magyar koronát rejtette, és amelyet a csodával határos módon találtak meg az út porában.¹⁷³ Ottó a hatalmat is ilyen gyorsan elvesztette, a király az Anjou *I. Károly* (1308–1342) lett, akit a budai német polgárok előtte kiátkoztak. A német-római császársággal való kapcsolatot *Luxemburgi Zsigmond* (1387–1437) idején válik szorosabbá, amikor a kezdetben hatalmát még Magyarországon is nehezen biztosító király a császári trónt is megszerzi (1410-től német-római király, 1433-tól császár). Az ő idején erősödnek meg a *városok Magyarországon, melyek polgárai jelentős részben német ajkúak voltak*. Ennek példája a már említett Buda, ahol a német polgároknak külön templomuk is volt, a Boldogasszony templom.¹⁷⁴ Ezeknek a német polgároknak jó kapcsolataik voltak a gazdag német városokkal, sőt azt is elérték, hogy az egyébként vegyes (magyar, olasz, örmény, zsidó, mohamedán) lakosú városnak csak német tanácsnokai voltak.¹⁷⁵ Egy Zsigmond kori magyar külkereskedelmet ábrázoló térképen jól látható a német földre irányuló kereskedelmünk.¹⁷⁶ A korszakot, a vegyesházi királyok korát lezáró szomorú eseménye a magyar történelemnek a mohácsi csata (1526). Ennek egy XVI. századi német ábrázolása látható az egyik tankönyvben.¹⁷⁷

Koraújkor: A Mohács után 15 évvel három részre szakadt Magyarország *erdélyi részén*¹⁷⁸ a főleg *iparos és kereskedő szászok* – a székelyekhez hasonlóan – ún. székekbe szerveződtek, teljes belső önkormányzattal. Irányítójuk Szeben város polgármestere volt.¹⁷⁹ Fontos eseménye a kornak a reformáció, melynek *lutheri irányzata* – egyáltalán nem meglepő módon – főleg a *németajkú városi polgárok körében terjedt el*, egész Kelet-Közép-Európában.¹⁸⁰ Az új vallás első magyarországi híve a mohácsi csatát követően szerencsétlen sorsú II. Lajos király (1516–1526) felesége, Habsburg Mária volt, de több jeles főúr (Perényi Péter, Nádasdy Tamás, Petrovics Péter) is támogatta. Leghívebb terjesztői a

wittenbergi egyetemen tanuló magyar diákok voltak.¹⁸¹ A későbbiek során az evangélikus iskolák Németországgal építettek ki szervezett kapcsolatokat. Tanulmányosak Magyar István Luther Mártonról írott sorai.¹⁸²

Erdély szerepe a *harmincéves háború* során felértékelődött. Ez egyrészt köszönhető a *Bethlen Gábor* (1613–1629) nevével fémjelezhető „aranykornak”, másrészt a fejedelem Habsburg-ellenes politikájának.¹⁸³ *Magyarország és Buda török uralom alóli felszabadításában*¹⁸⁴ sok német vett részt. Különösen kiemelhetjük *II. Miksa Emánuel* bajor választófejedelem és a szász csapatok szerepét *Budavár felszabadításában*.¹⁸⁵ Először valósult meg ekkor európai összefogás a törökkel szemben, amit siker koronázott.

A török kor, illetve a Rákóczi-szabadságharc után jelentős *betelepülések és betelepítések* voltak Magyarországra.¹⁸⁶ Így sok *német telepes* is érkezett egyrészt a földesúri nagybirtokokra, másrészt a Habsburg udvar által létesített ún. telepesfalvakba, főleg a *Bánátba*. A Magyarország és Erdély nemzetiségi viszonyait ábrázoló kördiagramokból könnyen leolvasható, hogy az egyik legnagyobb nemzetiség a német.¹⁸⁷ (Egy középiskolás könyvben külön kép található a budaörsi sváb asszonyokról.¹⁸⁸) Ez egybevethető néhány más európai ország népességnövekedésével, melyek között Kelet-Poroszország (a hajdani Német Lovagrend területe) is előkelő helyen szerepel.¹⁸⁹ A középiskolás könyvekben hangsúlyozottan szerepel, hogy *III. Károly* magyar király német-római császárként *VI. Károly* (1711–1740) volt.¹⁹⁰ Az őt követő *Mária Terézia* (1740–1780) idején zajlott az *osztrák örökösödési háború* (1740–1748), melyben a Habsburgok II. Frigyes porosz királlyal szemben elvesztették Sziléziát, s ezt a későbbi *hétéves háborúban* (1756–1763) sem tudták visszaszerezni.¹⁹¹ *Mária Terézia* legidősebb fia, és így örököse *II. József* (1780–1790) kapcsán is fontos közlés, hogy 1765-től *a Német-római Birodalom császára*.¹⁹²

Újkor: Tankönyveink a magyar reformkor (1830–1848) kapcsán is tárgyalják a *nemzetiségi viszonyok* alakulását, immár Fényes Elek hivatalos statisztikája alapján. Ebben a *németek* a 40-es évek elejéhez¹⁹³ képest (a szlovákok és a románok után) a *harmadik helyre* „*csúsztak vissza*”.¹⁹⁴ A dualizmus korának (1867–1918) nemzetiségi viszonyait is feldolgozzák a tankönyvek. Nagyobb tömbben németek az *erdélyi szász székeken* kívül *Nyugat-Magyarországon* éltek.¹⁹⁵ A középiskolás könyvek a *migrációs folyamatokat* is bemutatják, utalva arra, hogy német földről főleg *szakmunkások* érkeztek.¹⁹⁶ Az etnikai összetétel változása egy 1850-es és egy 1910-es nemzetiségi viszonyokat ábrázoló térképről olvasható le.¹⁹⁷

XX. század: A Habsburgoktól való elszakadásunkat követően ismét bekövetkezett egy közeledés a németiséghez, annak államaihoz. Egyrészt, mert a háborúban egymás oldalán harcolva országaink vesztesen kerültek ki a világméretű küzdelemből, másrészt mert az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával nincs többé ellensúly a keleti „kolosszussal”, Szovjet-Oroszországgal szemben. Németország a vereséggel megszűnt gazdasági és politikai nagyhatalom lenni, Magyarországot viszont hatalmas területi veszteségek is érték. (Míg Németország területének alig 15 %-át, addig Magyarország annak kétharmadát veszítette el.) Németország megerősödésével a szintén vesztes Magyarország támaszra lelt területi revíziós igényeinek megvalósításában. A tankönyvekben *Gömbös Gyula miniszterelnöksége* (1932–1936) idején jelenik meg ismét a *német kapcsolat*. Először személyes kapcsolatfelvétel (látogatása Hitlernél¹⁹⁸), majd *külkereskedelmi egyezmények*, végül a közeledés a *Berlin-Róma tengelyhez* formákban.¹⁹⁹ A Gömböst követő *Darányi Kálmán-kormányt* (1936-1938) „*A német befolyás erősödése*”, az *Imrédy Béla-kormányt* (1938–1939) viszont már „*A németbarát irányzat felülkerekedése*” jellemezi.²⁰⁰ Ennek eredménye és a müncheni konferencia következménye az *első bécsi döntés* (1938. november)²⁰¹, mely alapján – német segítséggel – Magyarország visszaszerezte a Felvidék déli részét.²⁰²

Teleki Pál, a következő miniszterelnök (1939–1941)²⁰³, a kirobbanó világháború elején a *fegyveres semlegesség* politikáját képviselte. Olyannyira, hogy *nem engedélyezte a náci Németországnak, hogy a Lengyelország elleni hadjáratához felvonuló csapataik igénybe vegyék Magyarországot* is. (Ekkor volt közös lengyel-magyar határ.)²⁰⁴ *A második bécsi*

döntés (1940. augusztus)²⁰⁵, mely Észak-Erdélyt juttatta vissza Magyarországhoz²⁰⁶ már a második világháború idején történt. Ezzel az újabb olasz-német döntőbíráskodással szinte teljesen elkötelezte magát Magyarország a tengelyhatalmak mellett. Ennek első lépése volt a *csatlakozás a háromhatalmi egyezményhez* 1940 novemberében.²⁰⁷ A sodródás következő lépése a *Jugoszlávia elleni támadásban való magyar részvétel* kérdése volt. Teleki ezúttal már nem tudta megakadályozni a német kérés teljesítését, ami az 1940 decemberében kötött jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés megszegését jelentette volna, és inkább öngyilkos lett 1941. április 3-án.²⁰⁸ Utóda, *Bárdossy László* miniszterelnök (1941–1942)²⁰⁹ már nem követte a fegyveres semlegességi politikát, és nemcsak hozzájárult a német csapatok átvonulásához, de a *Délvidék megszállásában, visszacsatolásában katonailag részt is vett.*²¹⁰

A Szovjetunió megtámadását követően hamarosan Magyarország is hadviselő fél lett a németek oldalán, anélkül, hogy azok ezt akkor kérték volna. A feltételezett szovjet *kassai bombatámadást* követően (1941. június 26.) *Bárdossy* bejelentette a hadiállapot beálltát.²¹¹ A Szovjetunióba küldött 50 000 fős magyar haderő jobbára *megszálló feladatok* látott el. Bár a kormány újabb – harcoló – alakulatok kiküldéséhez nem járult hozzá, de az év végére – Sztálin nyomására – megérkezett az angol hadüzenet, majd német ösztönzésre Magyarország hadat üzent az Egyesült Államoknak.²¹²

A *Bárdossy*t felváltó *Kállay Miklós* miniszterelnök (1942–1944)²¹³ német kérésre kénytelen volt egy egész hadsereget (250 000 fő) kiküldeni a keleti frontra²¹⁴, ahol a rosszul felfegyverzett csapatoknak tarthatatlanul hosszú frontszakaszt kellett védenie. A szovjet ellenoffenzíva indítását követően (1943. január–február)²¹⁵ a *2. magyar hadsereg túlnyomó része a Don-kanyarban megsemmisült.*²¹⁶ Ennek oka volt a korántsem harmonikus együttműködés a tengelyhatalmak csapataival, főleg a németekkel. Ezt követően a magyar kormány még inkább törekedett a német szövetségből való kihátrálásra (*Kállay-féle „hintapolitika”*), amit az egyre romló helyzetben nem nézett tétlenül Hitler.

A *Führer* 1944 márciusában magához kérette *Horthy*t, és közölte vele, hogy *megszállja Magyarországot* (1944. március 19.)²¹⁷. A teljhatalmú német megbízott *Edmund Veessenmayer*, a Német Birodalom magyarországi követe lett.²¹⁸ A Wermachtal együtt érkezett a Gestapo, a német titkosrendőrség is. Ezt a magyar kormányzó kénytelen-kelletlen, de tudomásul vette. Hitler elrendelte a *magyar zsidóság haláltáborba* szállítását, fizikai megsemmisítését.²¹⁹ *Horthy 1944. október 15-én kísérletet tett a háborúból való kiugrásra.* A szovjetekkel kötött előzetes fegyverszünet aláírását követően a rádióban bejelentette a háborúból való kilépést, ezt azonban a Magyarországon lévő megszálló német alakulatok megakadályozták. A magyar hadsereg többségében németbarát tisztjei is akadályozták az átállást, *Horthy*t a fia elrablásával megzsarolták, aki így kénytelen volt *átadni a hatalmat Szálasi Ferenc nyilaskereszteseinek.*²²⁰ Megkezdődött a nyilas hatalom tobzódása²²¹, miközben a szovjet csapatok Magyarországra léptek, és véres harcok közepette *1945. április elejére kiszorították a német csapatokat a nyilasokkal együtt az országból.*²²²

Az 1945 utáni német-magyar kapcsolatok erősen mozaikszerűek. Potsdamban a győztesek elfogadták a kollektív büntetés elvét, és megegyeztek a *magyarországi németek kitelepítésében* is. Ennek első lépcsője „eredményeként” a szovjet csapatok mintegy 40 000 németet hurcoltak ki Magyarországról a Szovjetunióba. 1945 tavaszán pedig a magyar koalíciós pártok megállapodtak a nácibarát Volksbund szervezetek és az SS volt tagjainak kitelepítésében. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság viszont 500 000 főben jelölte meg a kitelepítendő németek számát, miközben Magyarországon mintegy 300 000 ember vallotta magát annak. Végül 1945–47 között 200–220 000 németet telepítettek ki Németországba.²²³ Igen tanulságos az egyik könyv két oszlopdiagram-sorozata Pozsony és Kassa nemzetiségi megoszlásáról 1910-ben, 1930-ban, 1940-ben és 1950-ben.²²⁴ Különösen a németek arányának második világháború utáni arányának radikális csökkenése szembeötlő.

A másik mozaik 1989 szeptembere, amikor *Magyarország megnyitotta határait az NDK menekültek* előtt, amivel nagyban hozzájárult a két német állam békés egyesítéséhez.²²⁵ Mindez tehát elég kevés. Itt lenne még tennivaló.

II. Németország a tantervekben

A tantervek a Nemzeti alaptantervet és a kerettanterveket (általános iskolai vagy alapfokú, gimnáziumi-szakközépiskolai vagy középfokú), valamint az érettségi követelményeket jelentik, melyek az Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM)²²⁶ honlapján érhetők el. Néhány tantárgy tölt be e tekintetben kiemelt szerepet.

1) Magyar irodalom, mely természetesen világirodalmat is tartalmaz:

- *Hoffmann* verseiből;
- *Thomas Mann* 1-2 novellája (Halál Velencében) vagy regényrészlete;
- *Hesse* műveiből;
- *Brecht* egy színműve vagy részlete.

2) Történelem:

- Karolingok, Nagy Károly, 800 (Nagy Károly császárrá koronázása), Aachen, 955: Augsburg, Német-római Birodalom, 962: I. (Nagy) Ottó császár, IV. Henrik, 1122: wormszi konkordátum, Habsburg Rudolf, 1278: morvamezei csata, Hanza városok, Luxemburgi Zsigmond (1387–1437), Luther (1517), Gutenberg;
- Nagy Frigyes, osztrák örökösödési háború (1740–1748), hétéves háború (1756–1763), III. (VI.) Károly, Mária Terézia (1740–1780), II. József (1780–1790), Marx, Bismarck, Németország (Német Császárság), Elzász-Lotaringia;
- Első világháború (1914–1918), Marne, Somme, Hitler, Rommel, Auschwitz, Potsdam, 1944. március 19. (Magyarország német megszállása), Adenauer, NSZK, NDK.

3) Filozófia:

- *Kant*: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? A tiszta ész kritikája: Bevezetés, Prolegomena, A gyakorlati ész kritikája;
- *Hegel*: Előadások a világtörténet filozófiájáról (részletek);
- *Schopenhauer*: A világ mint akarat és képzet III. (részletek);
- *Nietzsche*: Imígyen szól a Zaratusztra, A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról;
- *Marx*: Tézisek Feuerbachról vagy Gazdasági-filozófiai kéziratok;
- *Schlick*: A filozófia fordulata (részletek);
- *Heidegger*: Mi a metafizika?
- *Kuhn*: A tudományos forradalmak szerkezete;
- *Martin–Schumann*: A globalizáció csapdája;

4) Matematika:

- *Gauss*.

5) Fizika:

- *Georg Simon Ohm* törvénye; *Johannes Kepler* törvényei; *Heinrich Hertz* kísérlete; *Julius Robert Mayer* termodinamikai egyenlete; *Rudolf Clausius* a hőtan II. főtétele; *Gustav Robert Kirchhoff* törvényei; *Thomas Seebeck*, hőelem; *Jauz*, önindukció; *Joseph Fraunhofer*, optikai rács; Röntgen; *Hans Geiger* és *Walter Müller* számlálója; *Rudolf Diesel* motorja; Otto-motor; *Gottfried Wilhelm Leibnitz*, Fahrenheit-hőmérő; *Max Planck*, tömeg-energia kapcsolata; *Weber*.

6) Kémia:

- *Bunsen*, szinkép; *Emil Fischer* fehérjekutatása; *Friedrich Vöhler* oxálsava; *Siemens-Martin-kemence*; *Bessemer-kemence*; *Ferdinand Braun*, a legkisebb kényszer elve; *Friedrich August Kekulé* benzol szerkezete; *Hermann Fehling*-reakció; *Hess-tétele*.

7) Biológia:

- *Liebig*; *Koch*.

8) Földrajz:

- Rajna, Rajna–Majna–Duna vízi út, Elba, Germán-Alföld, Német-Középhegység, Németország, Berlin, Bonn, Drezda, Duisburg, Frankfurt, Hamburg, Hannover, Köln, München, Lipcse, Stuttgart.

9) Ének-zene:

- *J. S. Bach*: Már nyugosznak a völgyek (korál), Üdv rád és házad népére (Paraszt-kantáta);
- *Beethoven*: Marmonette (dal); VI. szimfónia (részlet);
- *Schumann*: „Álmodozás” – a Gyermekekjelenetek c. zongorasorozatból;
- *Mendelsson, Händel, Wagner*.

10) Rajz és vizuális kultúra, művészettörténet:

- *Karoling- és Ottó-kori* építészet, képző- és iparművészet;
- Az európai *román* kori építészet Németországban;
- A németalföldi és a német *reneszánsz* sajátos vonásai;
- A müncheni *naturalizmus*;
- A *szecesszió* építésze, iparművészete és központjai Németországban;
- Az *expresszionista* Die Brücke és a Blaue Reiter csoport;
- A *Bauhaus*;
- Az alkotók új kifejezési formái: *Spurensicherung*.

Műtárgylista (a németországi lelőhelyű nem német műalkotásokat is feltüntettük):

- *Korakeresztény*: Palotakápolna, Aachen;
- *Romanika*: Maria Laach, bencés templom (Koblenz mellett); Szent Mihály-templom, Hildesheim;
- *Gótika*: Uta és Ekkehard szobra, Naumburg, dóm;
- *Reneszánsz*: Albrecht Dürer: Önarckép, Melankólia; Mathias Grünewald: Keresztrefeszítés az isenheimi oltárról, Colmar;
- *Barokk*: a drezdai Zwinger; Rubens: Amazonok harca (München, Alte Pinakothek);
- *Romantika, realizmus*: Friedrich: Vándor a ködtenger felett (Hamburg, Kunsthalle);
- *Impresszionizmus, szecesszió, szimbolizmus*: Burne–Jones: A rémféj (Stuttgart, Staatsgalerie);
- *A XX. század első fele*: Behrens: Hoechst festékgyár (Berlin); Gropius: A Bauhaus központi épülete (Dessau); Gris: Kávéházi csomag, kollázs (Ulm, Museum); Marc: A kék ló (München, Lenbachhaus); Bauchauban tervezett tárgy (pl. Brauer Marcel: „Funkcionalista” szék.
- *A XX. század második fele*: Giacometti: Az erdő (bronz, Duisburg, Wilhelm Lehbruck Gyűjtemény); Johns: Zászló narancsmezőben (Köln, Wallraf Richart Museum); Rauschenberg: Turkey (Darmstadt Karl Ströher gyűjtemény); Stella: Lake City (Düsseldorf, Kunstmuseum); Beuys: Főáram (Darmstadt);
- *Európán kívüli kultúrák*: Totemoszlop Északnyugat-Amerikából (Drezda, Museum für Völkerkunde).

JEGYZETEK

1. Készült a Goethe Intézet megbízásából 2009-ben
2. Az általános iskolai sorozatok kiadói: Apáczai Kiadó, Dinasztia Tankönyvkiadó, Korona Kiadó, Mozaik Kiadó, Műszaki Könyvkiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó, PAUZ-WESTERMANN Kiadó.
3. A középiskolai sorozatok kiadói: Korona Kiadó, Műszaki Könyvkiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó (3 sorozat!), Reáltanoda Alapítvány, Stadler Kiadó.
4. Általános iskolában a Nemzeti Tankönyvkiadó Olvasmányos történelem c. sorozatára (szerzők: HORVÁTH Péter /5. osztály/, HORVÁTH Péter – HÁMORI Péter /6. osztály/, HELMÉCZY Máttyás /7-8. osztály/) és a PAUZ-WESTERMANN (korábban Korona Kiadó) sorozatára (FILLA István /5. osztály/, BALLA Árpád /6. osztály/),

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

- ZÁVODSZKY Géza /7. osztály/, DÜRR Béla /8. osztály/) alapozunk. Középiskolában a Nemzeti Tankönyvkiadó Forrásközpontú történelem c. újabb (szerzők: SZÁRAY Miklós /9-11. osztály/, SZÁRAY Miklós – KAPOSÍ József /12. osztály/) és egy korábban megjelent, de még futó sorozatára (SZÁRAY Miklós /I. osztály/, SZABÓ Péter /II. osztály/, ZÁVODSZKY Géza /III. osztály/, SALAMON Konrád /IV. osztály/) támaszkodunk.
5. Nemzeti alaptanterv, 2007 (www.okm.hu) és a kerettantervek, 2008 (www.okm.hu és www.ntk.hu).
 6. HORVÁTH, 5. osztály, Kislexikon.
 7. SZÁRAY, 9. oszt. A Római Birodalom szétesése.
 8. Általános iskolai: Képes történelmi atlasz, A Nemzeti Tankönyvkiadó történelematlasza, Stiefel Történelmi tér-kép-tár I-II.; Általános és középiskolai: Cartographia Történelmi atlasz, Stiefel Történelmi atlasz; Középiskolai történelmi atlasz.
 9. HORVÁTH–HÁMORI, 6. osztály, Nagy Károly császársága.
 10. BALLA, 6. osztály, 2. tábló.
 11. SZÁRAY, I. osztály, A Frank Birodalom államszervezete.
 12. SZÁRAY, I. osztály, A Nyugat válasza.
 13. Uo.
 14. Áttekintése a középiskolai tankönyvekben általában szövegesen, de a SZÁRAY, 10. osztályos tankönyvben (Az investitúraharc, XI–XII. század) ábra segítségével is. Ugyanitt rövid szöveges dokumentumok is olvashatók: pl. A császári oklevélből.
 15. Egy beneventói krónika rajzos ábrázolása (SZABÓ, II. osztály, VII. Gergely pápa világhatalmi törekvései), egy XV. századi oltárkép (SZÁRAY, 10. osztály, Az investitúraharc), egy kódex iniciáléja (HORVÁTH–HÁMORI, 6. osztály, A pápa és császár küldelme).
 16. HORVÁTH–HÁMORI, 6. osztály, A pápa és császár küldelme
 17. SZABÓ, II. osztály, Canossa-járás, A kompromisszum
 18. I. Frigyes ábrázolása miniatúrán egy 1189 körül keletkezett kódexből (SZABÓ, II. osztály, Hohenstauf–Welf ellentét)
 19. Ábrázolása egy 1161-es pecséten (uo.)
 20. II. Frigyes mellszobra, mely a római császárokat idézi (SZABÓ, II. osztály, A Hohenstaufok tündöklés és bukása)
 21. A csatáról Than Mór festmény: SZÁRAY, 10. osztály, A tartományúri hatalom kibontakozása
 22. Erről az eseményről képi ábrázolás és szöveges forrás (Johann Winterthur, XIV. század), sőt térkép (Svájc kialakulása) is található: SZÁRAY, 10. osztály, A Német-római Birodalom a XIII–XIV. században
 23. SZÁRAY, 10. osztály, A Német-római Birodalom az ezredfordulót követően, A Német-római Birodalom a XIV. században, illetve A Német-római Birodalom felépítése
 24. Képi ábrázolása: Karlstein, 1357: SZABÓ, II. osztály, A Prága központú Német-római Császárság és a német Aranybulla; illetve a birodalomrészek címereivel: SZÁRAY, 10. osztály, A Német-római Birodalom a XIII–XIV. században
 25. Részletek is olvashatók belőle: SZÁRAY, 10. osztály, A Német-római Birodalom a XIII–XIV. században
 26. SZABÓ, II. osztály, A Kelet- és Nyugat-Európa közötti törésvonal
 27. Vö. SZÁRAY, 10. osztály, A középkori kereskedelem térképe, de tanulságos a Városok a középkori Európában térkép is (Mindkettő A városok kialakulása c. leckében)
 28. BALLA, 6. osztály, A városi kiváltságok; SZÁRAY, 10. osztály, A városok születése
 29. SZABÓ, II. osztály, Európa régióinak fejlődése c. leckén belül
 30. SZÁRAY, 10. osztály, A széttagolt Lengyelország
 31. SZÁRAY, 10. osztály, Lengyelország a XI–XIII. században
 32. SZÁRAY, 10. osztály, A középkori egyetemek elhelyezkedése
 33. SZÁRAY, 10. osztály, Gazdasági fellendülés
 34. HORVÁTH–HÁMORI, 6. osztály, A könyvnyomtatás
 35. SZABÓ, II. osztály, Színes képmellékletek

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

36. SZÁRAY, 10. osztály, A román és gótikus építészet
37. BALLA, 6. osztály, 7. tábla
38. HORVÁTH–HÁMORI, 6. osztály, Luther fellépése
39. SZABÓ, II. osztály, A reformáció
40. SZABÓ, II. osztály, Színes képmelléletek
41. SZÁRAY, 10. osztály, Luther Márton és egyháza
42. SZABÓ, II. osztály, Luther fellépése
43. SZABÓ, II. osztály, Münzer Tamás és a német parasztháború
44. SZÁRAY, 10. osztály, Ellenreformáció – katolikus megújulás
45. SZÁRAY, 10. osztály, A kálvini reformáció
46. SZABÓ, II. osztály, Vallásháború Németországban
47. SZÁRAY, 10. osztály, A harmincéves háború
48. SZABÓ, II. osztály, A harmincéves háború, A veszfáliai béke
49. SZÁRAY, 10. osztály, A spanyol örökösödési háború
50. Uo.
51. ZÁVODSZKY, III. osztály, A felvilágosult abszolutizmus Poroszországban; SZÁRAY, 11. osztály, A Német-római Birodalom sajátos fejlődése
52. SZÁRAY, 11. osztály, A felvilágosult abszolutizmus
53. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Poroszország
54. Ebből idéz még: ZÁVODSZKY, 6. osztály, A porosz hadsereg állapota I. Frigyes Vilmos uralkodása idején
55. SZÁRAY, 11. osztály, A Német-római Birodalom sajátos fejlődése
56. ZÁVODSZKY, III. osztály, Ahol a fölzárkózás programja megkésett: Lengyelország
57. SZÁRAY, 10. osztály, Új jelenségek a mindennapokban
58. SZABÓ, II. osztály, Időrendi táblázat
59. ZÁVODSZKY, III. osztály, Időrendi táblázat
60. ZÁVODSZKY, III. osztály, A kettős forradalom
61. SZÁRAY, 11. osztály, XVI. Lajos levele a porosz királyhoz, 1791 decembere
62. SZÁRAY, 11. osztály, Braunschweig hercegének, a franciák ellen támadó osztrák és porosz hadsereg főparancsnokának kiáltványából, 1792. július 25.
63. HELMÉCZY, 7. osztály, Külső támadások és királypárti fölkelések a forradalmi Franciaország ellen
64. ZÁVODSZKY, III. osztály, A „nagy birodalom”
65. „Napóleon ráfűjt Poroszországra, és Poroszország nem volt.” (Heine idézet: uo.)
66. HELMÉCZY, 7. osztály, A bányászat és a vasútépítés föllendülése. Iparvidékek kialakulása
67. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Miért Anglia az ipari forradalom bölcsője?
68. HELMÉCZY, 7. osztály, Városiasodás. A városi életforma terjedése
69. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Jótékonyosság és erőszak
70. ZÁVODSZKY, III. osztály, Európa 1848-ig megépült vasútvonalai térkép
71. ZÁVODSZKY, III. osztály, Gazdasági, társadalmi, politikai elméletek és programok az ipari forradalom korából (Források); SZÁRAY, 11. osztály, A marxizmus
72. SZÁRAY, 11. osztály, A marxizmus
73. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Forradalmak Németországban
74. ZÁVODSZKY, III. osztály, Az abszolutizmus ellentámadása és győzelme Kelet-Közép-Európában; SZÁRAY, 11. osztály, A német forradalom
75. SZÁRAY, 11. osztály, A német forradalom

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

76. HELMÉCZY, 7. osztály, Az egységes Olaszország kialakulása
77. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Bismarck, a „vaskancellár”, A Német Császárság kikiáltása Versailles-ban (képek), Európa 1871-ben (térkép); HELMÉCZY, 7. osztály, Otto von Bismarck herceg, A königgrätzi csata után a porosz uralkodó gratulál a trónörökösnek, A Német Császárság kikiáltása Versailles-ban (másik kép), A német egység kialakulása (térkép)
78. ZÁVODSZKY, III. osztály, A német egység kialakulása
79. SZÁRAY, 11. osztály, A német egység és a polgári állam, Angol karikatúra Bismarck szerepéről
80. SZÁRAY, 11. osztály, A német Siemens kemence (kép), A német gazdaság a XIX. század közepén (térkép), Poroszország gazdasági mutatói 1840 és 1860 között (táblázat), Ausztria és Poroszország (összehasonlító ábra), Bismarck beszéde, 1862, Út a német egységig (folyamatábra), A német egység kialakulása (térkép), A Német Császárság kikiáltása (kép), A Német Császárság államrendszere (ábra); ZÁVODSZKY, III. osztály, Otto von Bismarck (kép), Bismarck-idézet 1860 végén, A Deutscher Nationalverein alapító nyilatkozatából, 1859. augusztus 14-én, Az Északnémet Szövetségi Szerződésből, 1866 (forrásrészletek), Az egységes Németország kialakulása (térkép), Magyar huszárok rohama a königgrätzi csatában
81. HELMÉCZY, 7. osztály, Újabb technikai és iparfejlődés
82. SZÁRAY, 11. osztály, Az ipar
83. SZÁRAY, 11. osztály, A második ipari forradalom (kép)
84. ZÁVODSZKY, III. osztály, Az ipar és tudomány új korszaka
85. ZÁVODSZKY, III. osztály, A német nehézipar fellegvára, az esseni Krupp-művek 1885-ben (kép)
86. ZÁVODSZKY, 7. osztály, A birodalomépítés rögeszméje (kép)
87. ZÁVODSZKY, III. osztály, A nagyhatalmak gazdasági rangsora 1914-ben (adatsor)
88. ZÁVODSZKY, III. osztály, A nagyipar szerkezete átalakul
89. SZÁRAY, 11. osztály, Társadalmi és demográfiai folyamatok (térkép)
90. ZÁVODSZKY, III. osztály, Programok és szervezetek
91. ZÁVODSZKY, III. osztály, Munkás tömegpártok alakulása,,
92. SZÁRAY, 11. osztály, A munkásmozgalom irányzatai
93. SZÁRAY, 11. osztály, Németország és gyarmatai, Németország és a kisebb hatalmak gyarmatai (térkép); ZÁVODSZKY, III. osztály, Afrika gyarmatosítása (térkép)
94. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Német tengerészgyalogosok Kínában, a boxerláadás idején; HELMÉCZY, 7. osztály, Német katonák egy afrikai gyarmaton
95. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Részlet II. Vilmos német császárnak a Kínába induló német csapatokhoz intézett beszédéből, II. Vilmos (1888–1918) népes családja körében (kép)
96. ZÁVODSZKY, III. osztály, A vezető ipari hatalmak egyenlőtlen fejlődése a nyersvastermelésben (grafikon), Elő- és Közép-Ázsia
97. ZÁVODSZKY, III. osztály, Ferenc József császár és király II. Vilmos császárt fogadja a budai várban, a kettős szövetség öröme
98. ZÁVODSZKY, III. osztály, A berlini kongresszus 1878-ban
99. ZÁVODSZKY, III. osztály, Revü német módra. A „7 Germánia görl” a katonás érzelmek fölkelésére (kép), valamint Berhardi tábornok és Tirpitz tengernagy szövegei
100. SZÁRAY, 11. osztály, A kiábrándulás filozófiája, Friedrich Nietzsche (1844–1900) képe
101. ZÁVODSZKY, III. osztály, „Modern idők”. Gondolkodás és művészet
102. ZÁVODSZKY, 7. osztály, Időrendi táblázat
103. HELMÉCZY, 7. osztály, Az első világháború; ZÁVODSZKY, 7. osztály, Az első világháború
104. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Az első világháború
105. SALAMON, IV. osztály, Az első világháború
106. HELMÉCZY, 7. osztály, Háborús kiadások, mozgósított haderő, területi veszteségek (táblázatok)
107. DÜRR, 8. osztály, Forradalom Németországban; HELMÉCZY, 8. osztály, A békeszerződések, Németország válaszut előtt

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

108. SALAMON, IV. osztály, A fegyverszünet, Németország, A német békeszerződés,
109. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A német forradalom, Hatalmi érdekek
110. DÜRR, 8. osztály, A fasizmus megjelenése Európában
111. SALAMON, IV. osztály, Németország békülni akar, A rapallói szerződés, A locarnói fordulat
112. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A gazdaság talpraállítása, Megbékélés Németországgal
113. DÜRR, 8. osztály, A náciizmus térhódítása, Hitler a rohamosztákosok zászlóvivője (kép)
114. HELMÉCZY, 8. osztály, Németország a háború után, A válság hatása Németországra
115. SALAMON, IV. osztály, Németország és a nemzetiszocializmus
116. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A náciizmus, A hatalom megragadása
117. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Időrendi tábla
118. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A hatalom megragadása
119. HELMÉCZY, 8. osztály, A náciizmus Németországban, Útban egy új világháború felé. Változások a világpolitikában a harmincas évek második felében
120. SALAMON, IV. osztály, Bizonytalanság és átalakulás, A diktatúrák előretörése,
121. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A náci hatalom, A harmincas évek második fele
122. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Időrendi tábla
123. HELMÉCZY, 8. osztály, Tudomány és művészetek a két világháború között
124. HELMÉCZY, 8. osztály, Ribbentrop német külügyminiszter Moszkvában aláírja a szovjet-német megnevezési egyezményt; DÜRR, 8. osztály, A szovjet-német megnevezési szerződés; SALAMON, IV. osztály, A német-szovjet szerződés aláírása (Ribbentrop, Molotov és Sztálin)
125. DÜRR, 8. osztály, Hitler bejelenti Lengyelország megtámadását (egészoldalas kép)
126. HELMÉCZY, 8. osztály, A második világháború megkezdődik
127. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Lengyelország megtámadása és felosztása
128. HELMÉCZY, 8. osztály,
129. DÜRR, 8. osztály, Német villámháború
130. SALAMON, IV. osztály, A világháború kezdete
131. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A Nyugat lerohanása, Az angliai csata
132. DÜRR, 8. osztály, Az antifasiszta koalíció, A totális háború
133. HELMÉCZY, 8. osztály, Az oroszországi hadműveletek, A háború további menete: A totális háború
134. SALAMON, IV. osztály, A tengelyhatalmak sikere és kudarca
135. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Támadás Kelet felé
136. HELMÉCZY, 8. osztály, A holokauszt
137. DÜRR, 8. osztály, A holokauszt
138. SALAMON, IV. osztály, Hadszínkép mindenütt
139. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Népi támadások – A holokauszt
140. HELMÉCZY, 8. osztály, Német vereségek Nyugaton, Németország összeomlása
141. DÜRR, 8. osztály, Az európai háború befejezése
142. SALAMON, IV. osztály, Az elkerülhetetlen vereség
143. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Németország veresége
144. DÜRR, 8. osztály, A potsdami konferencia (kép)
145. HELMÉCZY, 8. osztály, Kényszermunkát végző prágai németek (kép); Alfred Krupp nagyiparos a bíróság előtt; SALAMON, IV. osztály, Az 1945 februárjában lebombázott Drezda romjai
146. SALAMON, IV. osztály, A nürnbergi per (kép)
147. DÜRR, 8. osztály, A megszállási övezetekre osztott Németország 1945 után (térkép); HELMÉCZY, 8.

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

- osztály, Németország megszállási övezetei (térkép)
148. DÜRR, 8. osztály, A megszállási övezetekre osztott Berlin 1945-ben (térkép)
 149. DÜRR, 8. osztály, A berlini léghíd (kép)
 150. SALAMON, IV. osztály, Adenauer, az NSZK egyik megteremtője
 151. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Új keleti politika
 152. SALAMON, IV. osztály, Kép a berlini felkelésről; DÜRR, 8. osztály, A kelet-berlini felkelés
 153. HELMÉCZY, 8. osztály, A német gazdasági csoda. Nyugat-Németország gazdaságának növekedése 1951–1960 között; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A német és osztrák mérnökök irányításával épülő acélmű Indiában
 154. SALAMON, IV. osztály, A Varsó Szerződés létrehozása
 155. HELMÉCZY, 8. osztály, A berlini fal (kép)
 156. SALAMON, IV. osztály, Willy Brandt, a Bad Godesberg-i program egyik megalkotója; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Willy Brandt nyugatnémet kancellár tiszteletadása a varsói gettó emlékműve előtt
 157. SALAMON, IV. osztály, Időrendi tábla
 158. SALAMON, IV. osztály, A német újraegyesítés ünnepélyes bejelentése 1990. október 3-án a Brandenburgi kapunál
 159. SALAMON, IV. osztály, Időrendi tábla
 160. HELMÉCZY, 8. osztály, Forradalmi hullám Kelet-Közép-Európában, 1989-ben
 161. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A berlini fal a hidegháború idején és a lebontását ünneplő tömeg 1989. november 9-én
 162. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Aláírások az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió) alapító dokumentumán (köztük az első helyen Adenaueré)
 163. HORVÁTH, 5. osztály; SZÁRAY, I. osztály, A Képes krónika iniciáléja; FILLA, 5. osztály, A Képes krónika (részlet)
 164. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, Német és magyar katonák harca (kép)
 165. SZABÓ, II. osztály, Péter király hűbérül adja Magyarországot a német-római császárnak (A Képes krónika iniciáléja)
 166. BALLA, 6. osztály, Részletek a Képes krónikából; SZABÓ, II. osztály, III. Henrik császár hajóinak pusztulása Pozsonynál (A Képes krónika iniciáléja)
 167. SZABÓ, II. osztály, A két császárság közé ékelődött Magyarország a XII. század közepén (térkép)
 168. SZABÓ, II. osztály, Ottó freisingi püspök a magyar király hatalmáról
 169. SZÁRAY, 10. osztály, Magyarország etnikai viszonyok a XI. században (térkép)
 170. SZABÓ, II. osztály, Szászok, székelyek; SZÁRAY, 10. osztály, Erdély a XIII. században (térkép)
 171. SZÁRAY, 10. osztály, Erdély a XV. század első felében (térkép)
 172. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, Ki volt Bánk bán?
 173. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, Részlet a Képes krónikából; SZÁRAY, II. osztály, A Képes krónika iniciáléja
 174. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, Buda templomai; BALLA, 6. osztály, A város településrendje
 175. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, A város vezetése
 176. BALLA, 6. osztály, Külkereskedelmünk a XIV–XV. században
 177. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, A mohácsi csata egy XVI. század közepén készült német ábrázoláson
 178. SZÁRAY, 10. osztály, Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása (térkép a szász székekkel)
 179. SZABÓ, II. osztály, Erdély népei és a „három nemzet”; Szász polgár képe
 180. HORVÁTH-HÁMORI, 6. osztály, A protestáns vallások terjedése hazánkban
 181. SZABÓ, II. osztály, A reformáció elterjedése
 182. SZABÓ, II. osztály, Magyar István: Az országokban való sok romlásnak okairól (Vitairat részlete, 1602)
 183. SZÁRAY, 10. osztály, Bethlen a harmincéves háborúban (Bethlen Gábor Alvinczi Péternek írott leveléből,

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

- 1627)
184. SZÁRAY, 10. osztály, Magyarország fölszabadítása, Buda várának visszavétele
 185. SZABÓ, II. osztály, Buda visszafoglalása
 186. SZÁRAY, 11. osztály, Népeességvándorlás (svábokkal) a XVIII. századi Magyarországon
 187. HELMÉCZY, 7. osztály, Magyarország és Erdély nemzetiségi viszonyai a XVIII. század közepén; SZÁRAY, III. osztály, Magyarország és Erdély népei a XVIII. század végén (térkép)
 188. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A nők helyzete
 189. HELMÉCZY, 7. osztály, Néhány európai ország népességnövekedése a XVIII. században
 190. ZÁVODSZKY, III. osztály, III. Károly magyar király (német-római császárként VI. Károly, 1711-1740) páncélruhában
 191. ZÁVODSZKY, III. osztály, Az osztrák örökösödési háború
 192. HELMÉCZY, 7. osztály, II. József szántás közben
 193. ZÁVODSZKY, III. osztály, Magyarország nemzetiségi viszonyai az 1840-es évek elején (kördiagram), Magyarország népei (köztük német pár); ZÁVODSZKY, 7. osztály, Magyarország nemzetiségi térképe
 194. HELMÉCZY, 7. osztály, Fényes Elek statisztikája, Magyarország népei (köztük német pár)
 195. HELMÉCZY, 7. osztály, Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei (térkép)
 196. SZÁRAY, 11. osztály, Migrációs folyamatok Magyarországon (térkép)
 197. SZÁRAY, 11. osztály, Magyarország etnikai összetétele 1850-ben és 1910-ben (térképek)
 198. SALAMON, IV. osztály, Hitler és Gömbös 1933-ban (kép)
 199. HELMÉCZY, 8. osztály, Hazánk külpolitikája a Horthy-korszakban, Horthy látogatása Hitlernél (kép); SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Horthy látogatása Hitlernél 1938-ban (kép)
 200. DÜRR, 8. osztály, Kiűtkeresés és külpolitika a harmincas években
 201. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Az ún. első bécsi döntésből, 1938. novembere (részlet)
 202. DÜRR, 8. osztály, Az első területi revízió; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Horthy Miklós bevonulása Kassára (festmény)
 203. SALAMON, IV. osztály, Teleki Pál miniszterelnök (kép)
 204. DÜRR, 8. osztály, A fegyveres semlegesség (1939–1941)
 205. HELMÉCZY, 8. osztály, A második bécsi döntés aláírása; HELMÉCZY, 8. osztály, A második bécsi döntés aláírása, Magyarország területgyarapodása 1938–1941 között (térkép); SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. (részlet)
 206. HELMÉCZY, 8. osztály, „Erdély újra magyar föld” (korabeli plakát); SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Észak-Erdély határai és nemzetiségi térképe
 207. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez, 1940. november 20.
 208. DÜRR, 8. osztály; HELMÉCZY, 8. osztály, Teleki Pál búcsúlevele (Ez a levél szinte minden magyar történelemkönyvben olvasható)
 209. DÜRR, 8. osztály, Teleki Pál és utódja, Bárdossy László
 210. DÜRR, 8. osztály, A délvidéki bevonulás
 211. SALAMON, IV. osztály, Bárdossy miniszterelnök június 27-én bejelenti a hadiállapot beálltát
 212. DÜRR, 8. osztály, Angol hadüzenet Magyarországnak, magyar hadüzenet az Egyesült Államoknak
 213. DÜRR, 8. osztály, Kállay Miklós miniszterelnök (kép); HELMÉCZY, 8. osztály, Kállay Miklós miniszterelnök díszmagyarban; SALAMON, IV. osztály, Ribbentrop és Kállay Miklós miniszterelnök
 214. DÜRR, 8. osztály, A 2. magyar hadsereg kiküldése a keleti frontra; HELMÉCZY, 8. osztály, Magyar katonák partizánokat fognak el
 215. HELMÉCZY, 8. osztály, Magyar katonák védőállásban a Donnál, A doni hadszíntér (térkép); SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A magyar hadsereg bekerítése a Donnál (térkép)
 216. DÜRR, 8. osztály, A 2. magyar hadsereg pusztulása, Visszavonuló magyar katonák Ukrajnában (kép); SALAMON, IV. osztály, A 2. magyar hadsereg tragédiája; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Magyar és német

Katona András: Németország a magyar közoktatásban

hadifoglyok halálmenete –30 fokos hidegben a kelet-európai hómezőkön

217. DÜRR, 8. osztály, Megszállás ellenállás nélkül, Német megszállók a Halászbástyán (kép); HELMÉCZY, 8. osztály, Megszálló német katonák a Várban (kép)
218. SALAMON, IV. osztály, Edmund Veesenmayer, 1944. március 20-tól Németország teljhatalmú megbízottja, magyarországi követ, így vallott a nürnbergi perben
219. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, A zsidóság megpróbáltatásainak három fokozata: a gettó, indulás a haláltábor felé és magyar nők Auschwitzban (képek), A zsidóság területi elhelyezkedése Magyarországon és a deportálások (térkép)
220. DÜRR, 8. osztály, Kiugrási kísérlet a háborúból. A nyilas hatalomátvétel; HELMÉCZY, 8. osztály, A sikertelen kiugrási kísérlet után Szálasi Ferenc lesz az ország új vezetője; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Szálasi Ferenc, a „Nemzetvezető”
221. SALAMON, IV. osztály, Veesenmayer jelentése 1944. október 18-án a budapesti zsidók elleni kilengések és gyilkosságok is napirenden vannak
222. SZÁRAY-KAPOS, Harcok Magyarországon (térkép); HELMÉCZY, 8. osztály, A Budapestet nagyrészt romba döntő harcok térképe
223. SALAMON, IV. osztály, A németek kitelepítése, Kitelepített svábok (kép), Részlet Albert Gábor: Emelt fővel c. könyvéből; SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Kormányrendelet a magyarországi németek kitelepítéséről
224. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Pozsony és Kassa nemzetiségi összetételének változásai
225. SZÁRAY-KAPOS, 12. osztály, Kelet-Közép-Európa felszabadulása; HELMÉCZY, 8. osztály, Magyar katonák megnyitják a nyugati határt
226. Ma Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI)